

mål+³/₄mæle

Særnummer tilegnet Jørn Lund

I anledning af Jørn Lunds 60-års fødselsdag den 30. januar 2006 er denne udgave af *Mål og Mæle* et dobbeltnummer. Endda godt og vel. Jørn Lund er en af dansk sprogvidenskabs skarpeste profiler. En af de mest udadvendte. Og en af de mest alsidige. Det afspejler artiklerne i dette nummer, der handler om så forskellige emner som:

Søren Kierkegaard som skribent

– "et sundt menneske får hovedpine af at læse over en halv side uforberedt"

Sprogrøgt – undervisningsministeren erklærer sig som tilhænger

Bandeords grammatik – grammatisk set er ordet *squ* ikke grimmere end ordet *skam*!

Behovet for en retskrivningsreform – professor Gregersen vs. professor Lund

Virksomheders sproglige selviscenesættelse – læs om *branding* og andre buzzwords

Dansk sprog og litteratur – set med norske studerendes øjne

Det danske sprogs fremtid – hvad har kulturministeren tænkt sig?

Degenereringen af sproglig kritik – rigtigt gættet: vi taler om Danmarks Radio!

... foruden det islandske sprogs formidable overlevelsesevne, dialekter, e-mailkultur, etymologi, heksametre, litteraturens udgangspunkt i sprog, nye ord i dansk, oversættelse, runer – og bommelom!

Foto: Morten Langkilde.

Erik Hansen	2
Jørn Lund	3
Vigdís Finnbogadóttir	6
Torben Brostrøm	10
Lars Brink	13
Bertel Haarder	17
Frans Gregersen	20
Jens Smærup Sørensen	23
Peter Zeeberg	26
Marie Stoklund	30
Geirr Wiggen	34
Per Øhrgaard	39
Lars Heltoft	43
Finn Køster	47
Kirsten Rask	50
Anne Katrine Lund	53
Georg Metz	55
Kjeld Kristensen	59
Brian Mikkelsen	62
Mie Femø Nielsen	65
Jan Katlev	69
Klaus Rifbjerg	Bagsiden

Gammel eller ældre

Det ser ud til at det ikke mere kan lade sig gøre at blive *gammel* i Danmark! I al fald er her overhovedet ingen gamle. Derimod er der en hel del *ældre*.

Det er et almindeligt fænomen at man undgår ord som direkte betegner noget ubehageligt. Det ligefremme og saglige middelalderord *skidehus* bliver til *lokum*, som så igen bliver til *toilet*, for det lyder lidt renligere. *Børnelam-melse* bliver til *polio*, så er det ikke helt så skræmmende. *Tuberkulose* maner man i jorden ved at kalde sygdommen TB, og hvad kommer fugleinfluenzaen mon til at hedde for at berolige folk? Krig har jeg hørt omtalt som *fredsskabende aktioner*, det virker knap så uhyggeligt; de fyrede og arbejdsløse er *fritstillede* - det lyder såmænd ligefrem rart. Og når *hustru* for tiden øjensynlig er ved at fortrænge det gode ord *kone*, er det måske fordi dette ord er kommet til at virke for folkeligt og bondsk.

Når man undgår ordet *gammel*, må det være fordi man anser det for skændigt, ynkeligt eller komisk at være gammel, og ikke ser på det som en ærlig sag og et biologisk vilkår. Særlig grinagtigt bliver det når man taler om de *helt ældre*, som i Poltiken den 16.9.1975: *Unge og gamle og børn, måske flest unge og helt ældre*. Man vrider sig for at undgå ordet *gammel* - så hellere begå en grov grammatisk fejl.

Det er noget der hører vor tid og vor kultur til, at se ned på de gamle. Tidligere var det helt anderledes. Ordet *herre* går tilbage til et ord med betydningen 'gråhåret', 'gammel', men dermed også 'ærværdig'. Det var en tid da man så op til de gamle og lærte af deres erfaring og visdom. Vi har stadig lidt af det i ord som *grånende* og *gråsprængt*, som dog endnu betegner noget positivt.

I de romanske sprog går det tilsvarende ord tilbage til latin *senior* med betydningen 'ældre' eller 'gammel'. Det blev til italiensk *signore* og *signora*, til spansk *senor* og *senora* og til fransk *monsieur*, 'min herre'. Og for resten til engelsk *sir*. *Senat* kommer af samme rod, det var de gamles rådsforsamling.

Jo, der har skam stået respekt om de gamle, og man kunne naturligvis kalde dem hvad de var. At være gammel betød at man i årenes løb havde oparbejdet erfaring og visdom. Så meget at man kunne dele ud af det.

Du er blevet ældre, Jørn, men det er du faktisk blevet lige fra begyndelsen - det er der ikke noget nyt i. Det nye er at du så småt er ved at blive *gammel*. Det skal du have til lykke med, og jeg håber du i meget lang tid vil holde fast ved ordet og dets ædle og værdige medbetydninger.

Erik Hansen (f. 1931)
professor emeritus i dansk sprog
Københavns Universitet

Skrevet af Jørn Lund

Tyve år gammel debuterede Jørn Lund i bogform med *Kommentarer til Wimmers oldnordiske læsebog* (1966, sammen med Lars Brink), og siden har han skrevet talrige artikler, betænkninger, bøger, essays, indlæg, klummer, kronikker, leksikonopslag og udvalgsrapporter om sprog og sprogbrug, uddannelse og undervisning, litteratur og kultur.

Her bringer vi en række nedslag i forfatterskabet. For udvalget står forlagschef Ulrik Hvilshøj.

»Sproget udvikler sig hastigt i disse år. Enhver lægger mærke til leksikalske nydannelser som 'skæppeskøn', 'miljøvenlig', 'porno', 'røvrende' og 'samspilsramt'; mange betydningsforskelle registreres: 'flipproletar' betyder fx for mange unge 'fattig stofmisbruger', men for de ældre noget ganske andet. (...) De fleste er [dog] enige om, at der egentlig ikke er sket noget videre med udtalen siden salig Holbergs dage. De bør som modgift læse denne bog fra a til z. For vi vil stillet over for denne påstand hævde, at der netop i vor tid er sket så mange og så gennemgribende udviklinger som sjældent før i sprogets historie.«

Udtaleforskelle i Danmark (1974, side 9, sammen med Lars Brink)

»Hvad vi opfatter som klicheer, afhænger af vore sproglige erfaringer. Kender man store dele af den sproglige virkelighed, kommer man let til at opleve klicheer hos sine medmenesker. Men træder man kun sjældent uden for dagligsproget, skal der mere

til. Derfor er der også mange, der finder det sentimentale repertoire i Giro 413 smukt: "Tak for gode som for onde år, sølvstænk i dit gyldne hår".«

60 sprogminutter (1988, side 14, sammen med Erik Hansen)

»Hvad man ikke kan lære børn, er at føle tilknytning til deres egne; man kan ikke docere rodfæstethed i en lokalkultur. Det skal man heller ikke forsøge på. Men at involvere sig i livet omkring sig, at lege og studere og knytte kontakter, kan bane vejen og give struktur, mening og retning i et lokalt engagement. (...) Tegner vi en cirkel uden om lokalkulturen og lokalsamfundet, møder vi det specifikt danske.«

Pejling og perspektiv

(1988, side 74, som formand for Perspektivudvalget)

»Med årene underlagde H.C. Andersen sig altså et gangbart og acceptabelt talesprog, et skriftsprog, der ikke alene lystrede ham, men også tidens

korrekthedskrav, en mundtlig fremførelsesteknik, der gjorde indtryk, og en brevlig navigationsevne, der støttede ham socialt i to henseender: han blev en fabelagtig sproglig strateg, der ofte nåede sine mål gennem skriftsproget – og ensomhedsfølelsen blev holdt stangen. Den, der har en adressat for sprog og tanke, er ikke helt hjemløs.«

Flugten i sproget (1991, side 51,
sammen med Torben Brostrøm)

»De fleste danskere har et ufrit og kritisk forhold til deres eget og andres sprog. Sprogspørgsmål er for mange næsten kun spørgsmål om korrekthed og forfald. Meget få glæder sig over sprogets rigdom og udtryksmuligheder. Sprogvariation betragtes som et problem. Vi er en nation af sprogsकुम्लere.«

– med sproget som indsats
(1993, side 74-75)

»Den Store Danske Encyklopædi fortæller om natur og kultur, om menneskets liv og vilkår før og nu. Grundlaget hentes i videnskaben, som den tegner sig for forskerne mod slutningen af 1900-tallet. Udgangspunktet er dansk.«

Den Store Danske Encyklopædi
(1994, forord til bind 1)

»Ord er stærke. De kan skabe indtryk og liv, de kan rejse en bygning i vores forestillingsverden. Og de slår stærkere end meget andet, ligesom de kan skabe større glæder. Man kan sige det med blomster, men ord siger det bedre.«

Professor Higgins' sproglige diagnoser (1997, side 40)

»Mange udtrykker i disse år frygt for det danske sprogs overlevelseshemligheder. Men dansk er blandt de 100 største af verdens 5-6.000 sprog, dets domæne er mere homogent end de fleste andre sprog, og det hører til verdens mest stabiliserede, støttet som det er af en lang skriftsprogstradition. Det kan overleve helt uden hjælp, ikke mindst fordi det er det bedste udtryksmiddel for langt de fleste danskere.«

Sidste udkald (1998, side 75)

»Gennem sproget kan vi kanalisere opmærksomheden. Vi kan tiltrække andres, og vi kan mere eller mindre gavmildt vise vores egen opmærksomhed og interesse. Sproget hænger sammen med hele personligheden, med hele ens baggrund. Derfor er det så vanskelig en størrelse at isolere, og derfor er det så vigtigt at udvikle det.«

Kampen om opmærksomhed
(2000, side 54)

»For en kulturnation er det af afgørende betydning, at befolkningen har adgang til stof på højt fagligt niveau på nationalsproget, ikke mindst i en tid, hvor brugen af engelsk i faglige sammenhænge er stigende, også blandt danske forskere.«

Den Store Danske Encyklopædi
(2001, forord til bind 20)

»Når man kommer til smagsindtrykket, er der for langt de fleste mennesker store problemer. Det er lettere at beskrive forskellen på udsigten fra Rundetårn og Eiffeltårnet end at beskrive smagsforskellen på et jordbær og et hindbær. Hvordan smager et glas mælk og en rullepølsemed? Jeg spørger bare.«

Den sproglige dagsorden
(2003, side 91)

»Sprogets udvikling lader sig ikke på alle områder styre direkte gennem lovgivningsinitiativer; sprog tales og skrives af mennesker, der i almindelighed befinder sig uden for de officielle regelsystemers rækkevidde. Men regering og Folketing kan på en række områder fastlægge rammebetingelser, der har stor betydning for sprog og sprogbrug.«

Sprog på spil (2003, side 4, som formand for kulturministeriets sprogpolitiske arbejdsgruppe)

»Forleden traf jeg en kollega på omkring 50 år, som ikke vidste, hvad hendes søn egentlig lavede. Han var *key account manager* og havde forklaret hende, at han ydede *support*, *coachede* og *boostede* salget inden for særlig vigtige *segmenter*. Han havde netop fået ros af sin *general manager* for en *BATNA*-analyse. Hun fattede ikke noget af det, men hos mig var der ingen hjælp at hente; man må hele livet prøve at forstå sine børn.«

Den sproglige tilstandsrapport
(2004, side 64)

»Hvad har vi at byde på, på hvilken måde har vi forvaltet den europæiske og nordiske kulturarv, og hvad er det særlige ved dansk kultur? Hvorfor skal vi fastholde vores sprog, hvis vi ikke kan se værdien af den kultur, der er formet på dansk? Hvad har vi at bidrage med i en europæisk virkelighed, der ikke blot vil repræsentere forskellige manifestationer af amerikansk påvirkning? Den gode litteratur kan være med til at besvare de spørgsmål og er i sig selv udtryk for dansk kultur og sprog.«

Dansk litteraturs kanon
(2004, side 10, som formand for Kanonudvalget)

»Nogle hævder, at vi bliver hvad vi siger. Så enkelt er det heldigvis ikke. Men de aktuelle tendenser i sprog og tænkning kan godt forflygtige væsentlige dele af menneskelivet; dem, der lidt hånligt i tidens sprog kaldes *de bløde værdier*. Et uheldigt udtryk. De er benhårde. Det er jo dem, vi lever for. Vi har kun ét liv, og meget få ville være tilfredse, hvis deres liv kun var at operere på markedet, at udvikle eller sælge produkter og flytte markedsandele. Hvorfor så tale om det, som om det var tilfældet – og indrette sprog og tænkning derefter?«

Sprog til salg (2005, side 16)

Ulrik Hvilshøj (f. 1969)
cand.mag. i sprogvidenskab,
forlagschef, Gads Forlag

Fra kalveskind til tölva

En lægmands tanker om det islandske sprogs formidable overlevelsessevne

Den islandske skjald Sturla Thordarson var rejst til Norge. Han blev meget lidt venligt modtaget hos kong Magnus, hos hvem han var blevet bagtalt af sin islandske fjende Hrafn. Kongen erklærede dog storsindet: "Jeg lader ham sandsynligvis ikke dræbe". Og valgte i stedet at tage ham med på sit skib sydpå.

Her anbragte han ham blandt de ringeste af besætningen.

Men ganske som svinedrengen hos H.C. Andersen lykkedes det Sturla at tiltrække sig dronningens opmærksomhed, da han om aftenen samlede hele besætningen omkring sig, fordi han fortalte en saga fyldt med overjordiske væsner og sproglig ynde.

For at skaffe sig fred med kongen havde Sturla lavet et kvad om ham og hans fader, kong Harald, men han havde ikke kunnet få adgang til at fremsige det for kongen. Da nu dronningen var faldet for hans kunst, gik hun til ægtemanden og bad ham lægge øre til skjalden. Da sagde kongen, at hvis Sturla ville, kunne han kvæde det, han angav at have digtet om ham. Sturla kvad da digtet til ende, og kongen måtte bøje sig for sprogets magi, med ordene: "Jeg har spurgt ('fundet ud af'), at Sturla forstår at digte".

På samme måde har resten af verden siden sagaernes tid forstået, at islændingene forstår, ikke blot at digte, men at lade deres sprog vokse og blomstre med den samme magi, som

for tusind år siden gjorde de islandske skjalde til de ypperste digtere i hele Norden – ja til tider endog sikrede deres overlevelse hos de magtfulde konger udenfor Island.

Ordets magt

Måske skyldes det netop, at det var "ordet" og ikke "magten", der var det samfundsmæssige bindemiddel i Island, til forskel fra tilstanden i de gamle kongedømmer, landnamsmændene var flygtet fra. Måske var det disse forhold, der gjorde ordene så magtfulde i islændingenenes mund. Fra 930 havde de fribårne og selvstændige høvdinge på Thingvellir i Island talt sig frem til en samfundsorden. Alle andre steder blev en sådan på den tid gennemført med kongens sværd som øverste instans. Men der var ingen konge og ingen statsmagt i Island – der var kun ordet, der kunne værne mod anarki og vold. Og sådan blev ordet udviklet til det fornemste redskab i den nye samfundsofbygning og identitetskabelse, som foregik i Island i tiden for landnam og nationalitetsdannelse. Vel var de indbyrdes stridige, forfædrene i Island, hvor høvdinge og familier ville beholde magt i områderne, og krænkelser skulle hævnnes. Historier derom blev så givet videre i enestående ordsnilde fortællinger, der lever den dag i dag.

Ikke alene på Althinget blev evnen til at kunne belægge sine ord med vid

og omhu nærmest livsvigtig. Også ude på gårdene blev selve sprogets udvikling, og de magiske historier om de første tider i det nye land, altafgørende for forståelsen af den islandske identitet, der, uden at man var helt klar over det, ikke længere blot var et valg, men en livsnødvendighed.

Dertil kom den lange mørke tid, hvor tiden skulle fordrives på gårdene, hvilket, ligesom i alle andre samfund uden skriftsprog, foregik via fortællinger i fællesstuerne. Sagaerne har for den tids lyttere vel været som vor tids radioteater, og kongedigtene som tv-dækningen i dag af royale kroninger, mens lyden af ordene har været den tids musikalske univers. Derfor har det hele været båret af den samme energi, som i dag driver den gode kunst frem.

Skriftkulturen

Men når jeg ser på andre sprogs historie, ved jeg, at det i sig selv ikke har været nok. Det var det skrevne sprog, man efterhånden begyndte at læse, der blev afgørende. Nok er Island isoleret og derfor måske bedre end så mange andre lande, specielt de kontinentale, i stand til at værne sig mod den indflydelse, herunder den sproglige, der kommer udefra. Men isoleret fra resten af verden hverken er vi, har vi været, eller ønsker vi at være. Vi har tværtimod gennem århundrederne meget gerne annammet verdens åndelige herligheder og fornyelser og ført dem med hjem til os selv. Men til forskel fra næsten alle andre folk, har vi i hele denne process fravalgt samtidig at bruge fremmede skriftsprog som medie for denne import af viden, religion og ideer. Vi har altid formået

at omsætte dem til vores eget sprog, til vores egen forståelsesramme, til vores egen kultur.

Sådan har det været siden skriftsproget nåede til Island omkring år 1100. Alt blev skrevet på islandsk. Ikke på latin, som så mange andre steder, eller tysk eller fransk for den sags skyld, – selvom de lærde selvfølgelig kendte deres latin og brugte den som kontaktsprog til den ydre verden. Lovene, der indtil da havde eksisteret rent virtuelt via en formidabel kollektiv hukommelse, blev skrevet ned på vores eget sprog i 1117. Og i middelalderens århundreder skrev flittige klerke på de små klostre de islandske sagaer på de rensede kalveskind, vellum. Stavelse for stavelse fæstnede de vores kollektive historie, vores sprog og vores identitet på de skrabede skind med den fravristede væske fra vindblæste sletters krybende lyng som eneste blæk. Men de skrev på deres eget tungemål. På vores eget sprog og med vores egne ord. Dermed fæstnede de det islandske folk i verdens bevidsthed.

Kristendom på islandsk

Kristendommen har selvfølgelig haft en betydelig rolle for sprogets bevarelse. Den blev indført for tusind år siden ved ordets magt med Thorgeir Ljosvetningagodis tale på Thingvellir, for at sikre landet mod borgerkrig. En langt mere rationel end følelsesbetonet beslutning, men overordentlig vis. Men måske netop derfor uden den frygtelige dominans af romersk-latinsk kulturel indflydelse, der fulgte kristendommen andre steder. Skulle vi have kristendommen, skulle også det være på vort eget sprog, og oversættelserne

af de kristne skrifter til islandsk blev således i sig selv en drivkraft i udviklingen af det islandske sprog allerede fra 1100-tallet. Således blev de første salmer på islandsk skabt allerede så tidligt som sidst på 1100-tallet. Den ældste salme i Norden er islandsk, digtet af Kolbeinn Tumason (1173-1208). Den første del lyder således:

Heyr, himna smiður,
hvers skáldið biður,
komi mjúk til mín
miskunnin þín.
Því heiti eg á þig,
þú hefur skaptan mig,
eg er þrællinn þinn,
þú ert drottinn minn.

Guð, heit eg á þig,
að græðir mig,
minnst, mildingur, mín,
mest þurfum þín.
Ryð þú, röðla gramur,
ríklyndur og framur,
hölds hverri sorg
úr hjartaborg.

I Björn Sigurbjörnssons oversættelse:

Hør min skaber, Gud, | digterbøn-
nens bud. | Kom nu mild herved | med
din miskundhed. | Når din stærke hånd
| skabte krop og ånd | er du alles drot |
jeg din slave blot.

Gud, jeg beder dig | om at læge mig,
| kom mig mild i hu, | ene hjælper du. |
Prægtig som en sol | på din trone-stol, |
rydder du min sorg | ud af hjertes borg.

Denne meget poetiske salme, med den evige sandhed om menneskets lidelser, synges stadigvæk meget under gudstjenester i Island. Videre blev Bibelen

oversat og udgivet i 1584, og omkring 1600 kom klassicismen på mode, og på den tid konstaterede nogle islændinge, med Arngrim den Lærde i spidsen, at det islandske sprog ligesom græsk og latin var et klassisk sprog, en nationalskat, der bevarede en stor kulturarv. Og herefter begyndte de intellektuelle målbevidst at bevare sproget, og digternes tanker og ord fik mægtigere vinger end nogensinde.

Den kristne tro var stadigvæk en inspirationskilde for det islandske sprog, der gennem de næste århundreder udfoldede sig, mest markant i Hallgrímur Péturssons (1614-1674) fantastiske *Passionssalmer*, som den dag i dag har en enorm indflydelse på vores sprog og kultur. Og Hallgrímur var meget bevidst om sprogets betydning:

Gefðu að móðurmálið mitt,
minn Jesú, þess ég beiði,
frá allri villu klárt og kvitt
krossins orð þitt út breiði
um landið hér
til heiðurs þér,
helst mun það blessun valda,
meðan þín náð
lætur vort láð
lýði og byggðum halda.

I Björn Sigurbjörnssons oversættelse:

Gør modersmålet hos mit folk, | o
Jesus, af din nåde, | til kristentroens
rette tolk, | som tyder korset gåde. | Lad
dåbens tegn | i hver en egn | velsigne os
mod farer, | mens nådens magt | om os
står vagt | og land og folk bevarer.

Islandisering af sproget

Med tiden omkring århundredeskiftet til det 19. århundrede blomstrede ro-

matikken og nationalismen overalt i Europa og nåede selvfølgelig også til de islandske studerende i København, som siden førte frihedstanken hjem til Island. De bragte begejstringen for den digtning, der hyldede landet og den nationale identitet, med hjem og kastede sig ud i, ikke blot forsvaret af brugen af det islandske sprog i alle sammenhænge, men også i kravet om en islandisering af alle fremmedelementer i sproget. Dermed startede den tradition for alvor, der lever den dag i dag, nemlig at skabe islandske ord for nye fænomener såsom kemi, tv, telefon og pc, i stedet for at bruge de udenlandske ord. Dette skete også, for at sikre, at folket, der jo ikke rejste ud i verden, fik en klar opfattelse af, hvad disse nye fænomener var og kunne bruges til, fordi de nye ord næsten altid afspejlede de nye fænomeners natur eller oprindelse.

Stor hjælp fik vi da også, da den danske sprogforsker og videnskabsmand Rasmus Christian Rask kort efter 1800 kastede sig over udarbejdelsen af en islandsk sproglære (*Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog*, 1811). Rask kom til Island, tilegnede sig nærmest fejlfrit islandsk og påpegede vigtigheden af at holde sproget rent.

I dag behøver man ikke længere at rejse nogen steder for at blive påvirket af andre kulturer, andre trosretninger eller andres måde at leve og tænke på. For slet ikke at tale om markedskræfterne. For i vore dage befinder alt dette sig ude på nettet, altså oppe i luften over os alle, lige til at hente ned. Og i den himmel er det ikke den retfærdige gud, der bestemmer, men den med

de bedste lokkemidler, den dygtigste salgsstrategi og den enkleste downloading fra himlen til *farsími* ('mobiltelefon'), *tölva* ('computer') eller *sjónvarp* ('tv').

Selvfølgelig er der al mulig grund til at frygte, at også vores islandske sprog bliver fattigere og svagere, hvilket ville medvirke til at udvande vor identitet. Især det reklamefinansierede pres, de unge mennesker udsættes for i dagens mediestyrede udvikling af tomme rollemodeller, er skræmmende. Så det koster ikke megen energi i denne sammenhæng at falde hen i bekymring og pessimisme – specielt med den forståelse af sprogets værdi for vort folks identitet og sammenhængskraft, som jeg netop har forfægtet.

Men når man så samtidig ved, at der i dette år alene udgives over 600 nye bogtitler på islandsk, deraf 154 af islandske forfattere, er det svært fortsat at holde pessimismen i live. Især når man giver sig til at læse denne nye islandske litteratur og oplever en poesi og ordrigdom som aldrig før i vort sprog. Da viger pessimismen for den kraft, som gennem tusinde år har overvundet alle de trusler, som det islandske sprog og vor kultur har været udsat for udefra, og man fyldes igen af glæden over at kunne konstatere, at Islands allerbedste gave til verden er, den dag i dag at stå som et forbillede for, hvilken glæde og værdi det er for et folk at bevare sit eget sprog.

*Vigdís Finnbogadóttir (f. 1930)
Islands præsident fra 1980-1996
FN's goodwill-ambassadør
for verdens sprog*

Dagbogens skrift

Jeg gjorde det, man ikke skal gøre.

Under et arbejde med erindrings-skrivning kom jeg i tanker om en dag-bog, jeg havde i gang i gymnasieårene, og drog den frem fra kisten med gamle papirer og breve. Fuld var den af 2.g-forelæsnelser og skidt vigtige betragtninger om livet og poesien i en sky af ulidelige fordomme om hvad som helst. Det var nyttig læsning, hvad realia angår, data om besættelse og befrielse i Aalborg 1945 som sidebemærkninger til navleknugende ømheder.

Jeg rødmede over den umodenhed, som forekom mig mere vidtstrakt, end man finder den hos 17-18-årige i dag.

Og så kastede jeg den på ilden.

Her nogle år efter er jeg blevet så moden, at jeg kalder det dårskab ikke at ville vedkende mig disse første personlige skriverier, så traurige de end var. Så meget mere som jeg altid bliver ærgerlig, når jeg hører, at den og den forfatters breve og dagbøger er blevet censureret, beklippet eller destrueret af ømskindede efterladte eller efter testamenteriske ønsker.

Men gensynet med den gamle journal bekræftede mig i den praksis, jeg ellers har fulgt, når jeg i perioder gjorde dagsnotater eller skrev huskebøger under rejser til personlig brug. Nemlig at meddele sig fuldstændig nøgternt, rene fakta, uden tilløb til stil. Skrabet brugsprosa uden overflødige følelser. Ulystigt at læse for andre.

"Dagböcker består av frusna ögonblick som lyser upp när de åratat efteråt betraktas med facit i hand... Detta är Tid som tas fram ur det förflutnas frysbox: då var livet såsom det inte är nu."

Sådan indleder Per Wästberg udgivelsen af den omfangsrige *Ung mans dagbok* (1996), som han skrev tolv til seksten år gammel 1946-1950. Og den kan få én til at blegne af misundelse over både denne tidlige skrivefærdighed, selvsikkerhed og meget andet godt med -hed, nedfældet i dagenes kassebog. En indadvendt, drømmende, læsende, skrivelysten dreng, fuld af iagttagelses-evne. Han opfatter ikke denne dagbog som skriverværksted, for han førte ved siden af også kartoteker med materiale til senere brug. Og desuden en mere udførlig hemmelig en. Så professionel har han været fra første færd. For nogen anden end ham selv er dagbogen ikke skrevet, hævder han. Men udgivet er den dog.

På dette punkt er der stor uenighed. Al skrift synes at have en adressat. Udforsviltjen må have et mål, skriveriet en retning, bevidst eller ubevidst. Er den spontane skrivelyst uforstilt?

Dagbog som henvendelse og livline

Martin A. Hansen skrev dagbog. Han var selv skeptisk over for genren og dens hemmelige publikum, den selv-scenesættelse, der melder sig hos den skrivende, så autentisk han dog prøver

at være. Derimod troede han på brevet som genre, fordi der allerede er en anden navngiven person til stede i en fortrolig dialog. Niels Gunder Hansen, som refererer disse synspunkter i antologien *PS* (2005), om Martin A. Hansens brevveksling med kredsen omkring *Heretica*, mener dog, som rimeligt er, at forstillingen og falskheden har lige så gode vilkår i brevet som i soloskriften.

Både hans dagbog og breve er udgivet. Og den risiko, mulighed og hensigt præger alle offentlige personers flid ved det private skrivebord.

Søren Kierkegaard har forudset det forskningsinstitut, der i vore dage sørger for, at hans mindste tekstrettelse i hvilket som helst stykke beskrevet papir ser dagens lys for vores begærlige øjne. Det var for H.C. Andersen en selvfølge, at alle hans omhyggeligt udformede breve blev gemt og ikke glemte, ligesom han sikrede dagbøgerne beståen. De er vidt forskellige fra den samtidige filosofers journal, ganske impulsive huskebøger, men raffineret komponeret og beregnet henkastet, sammenlignet med de lakoniske kalendere, han også førte.

Og hvorfor gør man det? Hvorfor opstille en regnmåler for at få syn for, hvad der flygtigt passerer og synker ned i jorden? som Per Wästberg spørger. Hans svar: det giver illusionen af en struktur, en tidens lodline med en knude på hver dag for færden.

Dagbogen kan være en livline, som forvandles til en skæbnekonstruktion. Meget tyder på, at Thorkild Hansen planlagde et hovedværk fra begyndelsen: en omhyggelig dagbog, der kunne bearbejdes til en dokumentarisk livsroman.

Efter 11 år på Københavns Universitet blev Jørn Lund i 1980 yngste professor ved Danmarks Lærerhøjskole, her endnu uden skæg (ca. 1982, Polfoto).

Først kom *De søde piger*. Dagbog 1943-47. Siden de to store bind dagbøger frem til 1952, *Et atelier i Paris*. Det var ikke blevet derved, hvis ikke døden havde indhentet skriften. Siden har en kritisk analyse påvist arrangementet i om- og genskrivning. At tale om falskneri, er meningsløst. Enhver dagbog er en fiktion, da den ikke kan formes i målestokken 1:1.

Den 16-åriges dagbog

Da jeg gennem en årrække i 1970'erne med kone og tre børn kørte Frankrig rundt sommer efter sommer, påbød jeg dem tyrannisk at udfærdige dagens rejsebog, hver aften efter middag. Selv tog jeg hemmelige noter til senere artikel-

brug, men for dem var opskriften reddegørelsen for dagens gerninger, besøg i utallige byer, katedraler, klostre, slotte, museer, mindestuer, markeder, drypstenshuler og grotter, besigtigelse af bjerge og slugter, indtog på kroer, herberger, hoteller og restauranter. Hvert eneste måltid er bogført med samtlige retter og regninger indklæbet fra en nu fjern fortid før bilismens infernalske vækst og prisernes himmelflugt. Et hukommelsens uundværlige bibliotek, mærket af jævnlig brug.

Der er tydelig forskel på den voksnes rolige, velformede redegørelser og de ældste børns selektive hukommelse og konflikt mellem pligt og lyst. Eller fuldkommen nøgternt, som den 16-årige rapport 18. juli 1973:

"Angers var en stor, men åben by. Domineret af et stort, stort slot med 17 tårne. I voldgraven gik der dådyr, og man så flere af franskmændenes groteske arrangementer (se vedlagte brochure). Vi tog videre til Saumur, som også har et slot, vi så udefra, og et udsigtssted med stort panorama. Vi fortsatte langs Loire, krydsede floden for at komme ned til Loudun."

Det var en by berømt i litteraturen for sine kætterbål. Aldous Huxleys roman om *Djævlene i Loudun* og Eyvind Johsøns *Drømme om roser og ild* fra samme sted havde antændt os. Der var ingen spor.

"Der overnattede vi i gæstgiveriet La Roue d'Or. Menu: Skinke/hors d'oeuvre. Vagtler/kylling/bøffer. Ost og dessert. Saumurvin. Kaffe og pærebrændevin."

Den vedhæftede regning fra det ganske eksklusive hotellerie lød på hele 203,70 frcs, men så var værelserne også indregnet.

Dådyrene i voldgraven vækker en endnu mere præcis erindring end smagen af middagen, som dog var på gastronomisk niveau. Glem ikke detaljen for rutinen. Pludselig står et stykke fortid som et frosset øjeblik. Og derfor læser jeg gerne andres dagbøger.

I journalen har jeg noteret: 'Skrev i aften det lovede bidrag til *Mål og Mæles* festskrift til Jørn Lund. Om dagbogskriveriets nytte.'

Torben Brostrøm (f. 1927)
professor emeritus

Sankt Søren's cirkus

Kære Jørn! Vi har været levende optaget af vrøvl lige, siden vi fik anbefalet Vilhelm Wanschers bog som noget af den fineste æstetik. Vi fandt, at den var vrøvl, og at der var mere vrøvl i verden, end vor skolegang lod formode. Du kastede dig over den afatiske Robert Jacobsens vrøvl, jeg rasede mod Hjelmsslevs ditto. Sammen har vi ivret mod politisk, modernistisk, filosofisk og sprog-etableret vrøvl. Og vi bliver ikke færdige. Derfor er det passende, at du nu får en vrøvl-analyse af et af Danmarks store vrøvlehoveder. Han vrøvler ikke hele tiden, men er til gengæld altid svært tilgængelig. Han har en tårnhøj lix (ca. 66) og er en fremragende probersten, hvis man vil skærpe sin forståelsesevne. – Også tekstens forståelighed har du jo beskæftiget dig meget med.

Vrøvl

Men hvad er vrøvl? Vrøvl er i dagligsprogets grundbetydning et udsagn, hvori man ikke med rimelig sikkerhed kan finde det tilsigtede indhold. Fx *Det er varmere på landet end om sommeren*. Udsagnet *Der går 100 centimeter på en liter* er fejlfuldt: Hvad det tilsigtede indhold end er, kan det ikke korrekt udtrykkes sådan. Men konteksten kan fx vise, at der sandsynligvis blot står *centimeter* i stedet for *centiliter*. I så fald er det ikke vrøvl. *All men are born equal* kan ikke stemme med intentionen: Ingen statsmand kan have

ment, at alle mennesker fødes lige. Dermed er udsagnet sprogstridigt; det er irrelevant, at det korrekt udtrykker noget andet (absolut lighed ved fødslen) end det, afsender intenderer. Jf. at *Dommeren smed en bolt ud af banen* kaldes galt, når intentionen er 'bold'. – Det tilsigtede indhold kunne være '... burde være født lige' eller '... er født lige værdifulde i Jesu øjne'. På kanten af vrøvl. Normalt vil vi bruge os selv som enedommere i spørgsmålet, om der kan findes en sandsynlig intention bag et udsagn, men vi kan selvfølgelig overbevises af andre om, at et udsagn, vi først fandt forvrøvlet, har et klart tilsigtet indhold, ja, måske endda er korrekt udtrykt: *De tres får er stort*.

Hvis det tilsigtede indhold er så uklart tænkt, at det ikke kan udtrykkes klart, kalder jeg det *renlivet vrøvl*. Det findes i mængder hos skizofrene og semiotikere.

Bemærk altså, at *vrøvl* i grundbetydningen kun kan bruges om sprogstridige udsagn. De sprogrigtige udsagn udtrykker jo korrekt det tilsigtede indhold, og så er dette let at finde og udsagnet ergo ikke vrøvl.

I dagligsproget betyder *vrøvl* også 'usandt', fx *Det er da noget vrøvl, at justitsministeren er på stoffer*, men det er en dum betydningsvariant.

Kierkegaard er både forvrøvlet og svært tilgængelig. Vanskelighederne er 1) Hans sprog er 150 år gammelt og

endda ofte gammeldags for sin tid. 2) Hans stil er vanskelig: lange, indviklede sætninger, indskud, sidespring og svære ord. 3) Han bruger talrige retoriske kneb og pointer. 4) Han er ikke nøjeregnende med den enkelte glose, der ofte er unaturlig eller direkte leksikalsk forkert efter intentionen. 5) Han bruger i nogen grad sin egen terminologi, så at man er nødt til at kende hele forfatterskabet eller bruge Himmelstrups ordbog. 6) Han alluderer ofte til fænomener, som vi ikke kender eller ikke får associationer til. Og endelig 7) Han tænker stundom så uklart, at hans "tanke" ikke kan udtrykkes klart, altså renlivet vrøvl. – Et sundt menneske får hovedpine af at læse over en halv side uforberedt tekst af ham. Når man omsider har fået den "oversat", straffes man for sin møje ved, at indholdet viser sig at være enten vrøvl eller indlysende usandt eller trivielt. Lad os se på det.

Teksten

"Er der Noget, hvorfor man maa rose den nyere philosophiske Stræben i dens storartede Fremtræden, saa er det visselig for den geniale Magt, hvormed den griber og fastholder Phænomenet. Sømmer det sig nu for dette, der som saadant altid er *foemini generis*, paa Grund af sin qvindelige Natur at hengive sig til den Stærkere, saa kan man dog ogsaa med Billighed af den philosophiske Ridder fordre den ærbødige Anstand, det dybe Sværmeri, istedetfor hvilket man stundom hører Sporernes Klirren og Herskerens Stemme. Betragteren bør være Erotiker, intet Træk, intet Moment maa være ham ligegyldigt; men paa

den anden Side bør han dog ogsaa føle sin Overvægt, men kun bruge den til at forhjælpe Phænomenet til dets fuldkomne Aabenbarelse. Om derfor end Betragteren fører Begrebet med sig, gjælder det dog om, at Phænomenet bliver ukrænket, og at Begrebet sees tilblivende ved Phænomenet." (Indledning til *Om Begrebet Ironi*. Fra *Samlede Værker* 1, p. 69)

Oversættelsen

Man må højligt rose vor tids oh så storartede filosoffer for deres understregning af fænomenerne, dvs. tingene som de fysisk fremtræder modsat deres bagvedliggende væsen eller begreb. Fænomenerne har så at sige kvindelig natur – de styres ubetinget af tingenes væsen. Derfor bør den mandlige filosof ærbødigt dyrke dem og ikke, som det stundom sker, herse og regere med dem. Filosoffen bør respektere fænomenerne, eftersom man kun, korrekt, kan udlede begreberne af fænomenerne.

Kommentar

Magt hedder nu kraft i denne nuance, der på Kierkegaards tid bedst var kendt fra Bibelen (jf. *Ordbog over det Danske Sprog*).

Phænomenet er datidigt filosofisk fagsprog (passende i Kierkegaards disputats). Betydningen er som i min parafrase og er først og fremmest præget af Hegels brug, idet han helt dominerede datidens filosofi. Det bruges dog tilsvarende af en lang række især tyske filosoffer og skønlitteratur og går yderst tilbage til Platon, der mente, at hver konkret, sanselig ting modvaredes af en ide i ide-verdenen.

For hestene her på jorden eksisterer der i ideverdenen en hestens ide!

– Dette er, hvad jeg hader Kierkegaard mest for: Dels er det skrigende spekulativt (et i samtiden positivt ladet ord!), altså erfarings-uafhængigt, dels er det renlivet vrøvl, for ingen kan i klart sprog give sandheds-kriterierne for begrebsverdenen, dvs. fortælle, hvordan virkeligheden skal være, for at dommen '*der eksisterer en begrebs-verden*' bliver sand. Om vi så var alvidende lig Gud, ville vi ikke kunne bekræfte eller afkræfte dommen, thi den er alt for vag. Hvad er disse begreber, og hvor skulle deres verden være? Når vi synes, at den giver en vis mening, er det, fordi vi tænker på begreberne som en slags ting, og deres verden som et sted. Men begreberne er netop ikke ting og kan derfor ikke være noget sted. Lad gå med, at Platon tænkte den slags tanker. *Hele* hans samtid var spekulativ. Men allerede i middelalderen gjorde filosoffer (de såkaldte nominalister) op med "hestens ide" og sagde, at begrebet 'hest' blot var et samle-navn for alle heste, ikke en realitet. Og naturvidenskabsmændene havde i århundreder før Kierkegaard opgivet begrebsverdenen. – Vrøvl eller ej, alene det at ville *spekulere* sig frem til verdens indretning er et storhedsvanvid, der på Kierkegaards tid burde have givet fængsel. Alle de gamle græske naturfilosoffer til og med Aristoteles tog jo fejl i deres spekulationer om verden, skønt de utvivlsomt var fremragende begavelser.

Søren Kierkegaards negligence af erfaringen kommer godt frem i hans stadier på livets vej. Han mener jo, at man gennemløber stadijerne æstetiker

– ironiker – etiker – humorist – religiøs. Man kan standse i sin udvikling, men rækkefølgen er den givne. Ideen er uhyre vag: Gælder den universelt? Intellektuelle mænd i Danmark i 1800-tallet? Eller autor selv? Er det kun en tendens? Kierkegaard-eksperten Henrik Bandak mener, at den skal forstås som universel. Det utilgivelige er dog det spekulative. Der anføres ikke den mindste stump af en statistik.

Foemini generis ('af hunkøn') spiller på datidens gammeldags grammatiske terminologi. Det ville være elegant, hvis ordet *fænomen* faktisk var femininum på hovedsprogene, men det er jo neutrum, så det er plat forvirrende. Bemærk, at han vigter sig med den gamle latinske *oe*-form i stedet for den normale.

Erotiker. Dette ord virker skævt; hverken vi eller samtiden forbinder erotikeren med det yderligt hensynsfulde. Kierkegaard lister her sin hjemmelavede terminologi ind. Han skriver nemlig etsteds:

"Der var til alle tider nogle Mænd, enkelte, som [forstod, at guderne ved kvindens hjælp ville binde manden]. Disse kalder jeg Erotikere... Mændene kalde dem Forførere." (*Ordbog over det Danske Sprog*)

Og erotikeren er altså efter Kierkegaards recept yderst hensynsfuld under jagten på jomfruer. Men da han trods alt ikke vil bindes og dermed ikke opfylder deres hedeste ønske, brylluppet, er der ingen grund til hylde Søren A. Kierkegaard for hans hensynsfuldhed.

Forhjælp var allerede på Kierke-

gaards tid arkaiserende. Det tjener ikke rigtig til andet end at gøre teksten sværere, men okay, sankt Søren havde en forkærlighed for gammel-dags sprog, og smag kan man jo ikke gå i rette med.

Fører Begrebet med sig. Bemærk bortførelses-metaforen: Pigen hhv. fænomenet og dets styrende begreb skal bortføres/bemægtiges, men dog ikke voldtages. Kierkegaard bruger finere midler.

Coda giubilante

Lad os slutte positivt. Jeg beundrer Kierkegaards lidenskab, sandhedskærlighed, oprørsmod og – når han en sjælden gang tager sig sammen til at skrive smukt – stil. Jeg tror, at du og jeg, Jørn, i vores høje alder, kunne blive gode venner med ham.

*Lars Brink (f. 1945)
professor emeritus*

mål+mæle

Mål og Mæle
ISSN 0106-567X

redaktion:
Carsten Elbro, Erik Hansen (Sprogligheder),
Holger Juul, Jørn Lund, Pernille Frost.

typografisk design: Henrik Birkvig

skrift: FF Olsen

ekspedition og produktion:
Grafisk Trykcenter A/S
Niels Lambertsens Vej 6
6705 Esbjerg Ø
Telefon 76 109 110
E-post: kd@gte.dk

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 215,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Grafisk Trykcenter. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål og Mæle sendes til:

Holger Juul,
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet,
Njalsgade 120, København S

eller som elektronisk post til
Carsten Elbro på adressen ce@hum.ku.dk

Hjemmeside: www.cphling.dk/Maal+Maele

Skal vi have sprogrøgt?

Mit liv med Jørn Lund går tilbage til 1982. Før min tiltræden som minister havde jeg bemærket, at professor Torben Brostrøm ene af alle var gået i mindretal i forbindelse med udarbejdelsen af Modersmålsrapporten i det Centrale Uddannelsesråd (CUR). Brostrøm hævdede, at faget dansk – udover alle de nyttige samfundsgavn timer – også havde en egenverdi, menneskeligt og kulturelt. Hans mindretalsudtalelse var som en oase i ørkenen af samfundsrelevans.

Da jeg blev minister, nedsatte jeg straks nogle læseplansudvalg om de humanistiske fag, dansk, historie og kristendomskundskab. Brostrøm sagde ja til at blive formand for dansk-udvalget på én betingelse: at hans kollega Jørn Lund kom med i kraft af dennes formidable evner til at formulere sig i skrift og tale.

Den evne har utallige udvalg, forlag og radioudsendelser siden nydt godt af. Jeg mindes især Perspektivudvalget, der langt forud for sin tid i rapporten *Pejling og Perspektiv* tegnede skitsen til den senere debat, der nu bl.a. har ført til udsendelsen af en kanon for faget dansk. (Naturligvis var Jørn Lund formand for Kanon-udvalget – samt formand for de senere kanon-udvalg nedsat af kulturministeren.) Opgaven for Perspektivudvalget var bl.a. at beskrive den kulturelle bagage, de unge har brug for at have med sig ind i fremtidens informations- og videnssamfund.

Lov om retstavning

Kort efter min tiltræden i 1982 opstod den såkaldte "majonæse-debat". Dansk Sprognævn (med Jørn Lund som medlem, naturligvis) ville tillade nye stavemåder for en række fødevarerbetegnelser, f.eks. *rostbøf* og *majonæse* ved siden af de gamle, *roastbeef* og *mayonnaise*, ligesom nævnet ville tillade entalsformen "seminarie" og "gymnasie" i stedet for *seminarium* og *gymnasium*.

Min kollega kulturministeren, Mimi Jacobsen, protesterede højlydt og skabte en stor debat, men interesserede sig forbløffende lidt for at få gjort noget ved det på trods af, at det var hendes ansvarsområde. Hun lod mig om det. Jeg havde i Nordisk Råd spurgt min norske kollegas departementschef, Levi, hvordan han gjorde i Norge. Han fortalte, at han såmænd sad med sin egen fyldepen og satte plus eller minus ud for hvert enkelt af de forslag, der kom, om nye stavemåder fra et tilsvarende udvalg i Norge.

Så kunne jeg vel også gøre det, tænkte jeg, men jeg spurgte først Jørn Lund til råds. Han kunne i al diskretion fortælle mig, at der f.eks. var stor uenighed om stavemåden for *gymnasium* og *seminarium*, og så slettede jeg de nævnte forslag til nye stavemåder. Hvorimod jeg ikke slettede den nye stavemåde for *majonæse*, dels fordi jeg ikke havde noget imod den, dels fordi jeg så den nye stavemåde

Professor Jørn Lund og undervisningsminister Bertel Haarder i 1986 under et af utallige pressemøder om udvalgsrapporter. Her er Jørn Lund kommet i overensstemmelse med Lærerhøjskolens dresskode, striktrøje og fuldskæg. Håndstillingen er åben og formende (Polfoto, Lars Hansen).

som en naturlig fordanskning i lighed med utallige andre, som ingen stiller spørgsmål ved i dag. Mimi var tilsyneladende ligeglad.

Anbefalinger af ord og udtale?

I den forbindelse var jeg nok ikke helt enig med Jørn Lund. Han lagde megen vægt på at følge den faktiske sprogbrug, dvs. registrere, hvad folk faktisk går og siger og skriver. Jeg ville – og har fortsat lyst til – at gå et lille skridt videre. Hvorfor ikke også bede Sprognævnet om at vurdere logikken og hensigtsmæssigheden af nye talemåder! Med andre ord: Ville det være så galt med en smule sprogrøgt?

Jeg tror, dansk er et af de mest rodede og ulogiske sprog i verden. Det er en af grundene til, at det er så

svært for både danske børn og udlændinge at lære sproget. – Når nu Jørn Lund har ydet sit lands kultur og sprog så store tjenester på andre måder, kunne man så ikke overtale ham til at forsøge sig med en lille smule sprogrøgt? Når der opstår nye talemåder, som – også ifølge Jørn Lund – er forfærdelige at høre på, hvorfor så ikke lade Sprognævnet fraråde dem i årlige rapporter, samtidig med at andre anbefales som naturlige videreudviklinger af sproget.

Det er svært at forhindre den yngre generation i at udslutte udtale-forskellen mellem "kræft" og "kraft". Men der er forhåbentlig bred enighed om, at vi ikke vil acceptere sammenblandingen af *hans* og *sin* og af *ligge* og *lægge*, der i øjeblikket breder sig selv

i de bedst uddannede kredse. Og så er der de frygtelige management-ord, som Jørn Lund hader: *på sigt*, *på den lange bane* osv. Jeg ville gerne have en årlig anbefaling fra sprogfolk om sprogets udvikling, ikke kun konstateringer. Jeg tror, medierne ville interessere sig meget for sådanne anbefalinger. Der vil naturligvis komme protester, uanset hvad Sprognævnet anbefaler, men det vil jo blot øge sprogdebatten og den sproglige bevidsthed.

I den forbindelse ville jeg også ønske, at Sprognævnet ville anbefale genoplivelse af nogle af de saftige og stærke udtryk, som er forsvundet. Jørn Lund har selv skrevet forordet til Edel Hildebrandts herlige lille håndbog i gamle ord, *Ind med sproget*, som op-

remser en lang række ord, der er ved at forsvinde – *knibsk*, *knark*, *knarvorn*, for blot at nævne nogle af dem, der begynder med *k* (og hvad med *klandre*, der ikke er nævnt i bogen)!

Mit fødselsdagsønske til Jørn Lund er med andre ord, at han også vil begynde at interessere sig for, hvorledes vort sprog kan blive en lille smule kønnere og mere logisk – frem for blot at registrere forbistringerne og føre dem ind i kommende retskrivningsordbøger.

Bertel Haarder (f. 1944)
 cand.scient.pol.
 Undervisningsminister og
 kirkeminister

Hvorfor ikke ændre dansk retskrivning?

Jørn Lund har både på skrift og i tale markeret sig som en prominent modstander af at ændre fundamentalt på dansk ortografi. En så væsentlig modstander kan kun overbevises ved argumenter; mine argumenter for at overveje ændringer må forholde sig til hans imod. Så vidt jeg kan se, er det i hvert fald følgende fire argumenter, Jørn Lund bruger, men der findes givetvis flere i hans omfattende argumentlager:

1. En ændring af dansk ortografi er i sig selv en alvorlig sag, Man skal have gode grunde til at skabe øget usikkerhed om den korrekte stavemåde.
2. En gennemgribende ændring af dansk ortografi vil være umådelig dyr. Opslagsværker skal skrives om, skrivere skal uddannes, ordbøger skal produceres på ny, alt alfabetiseret materiale skal gennemgås og omordnes.
3. En gennemgribende ændring af dansk ortografi vil gøre adgangen til tidligere litteratur sværere. Og den er såmænd vanskelig nok, som det er nu.
4. En ændring i dansk ortografi vil gøre det vanskeligere for dårligere læsere og stavere, simpelthen fordi der bliver flere skriftbilleder at skulle forholde sig til. Og de dårlige læsere og stavere har det svært nok allerede.

1. En alvorlig sag

Den gode grund til at sende retskrivningen til serviceeftersyn er for mig at se de uhyggeligt høje tal for funktionel

analfabetisme i Danmark. Disse tal har foranlediget regeringens læseudvalg (Udvalget til forberedelse af en national handlingsplan for læsning) til at anbefale en lang række indsatser, hvoriblandt man dog ikke finder nogen overvejelser om den nuværende danske ortografis hensigtsmæssighed.

Det alvorlige er, at den type job, hvor man kan klare sig uden at kunne læse, forsvinder med øget hastighed. Det danske lønniveau er højt, og ufaglært arbejde placeres der, hvor det er billigst, dvs. ikke i Danmark. Transportomkostningerne er meget lave, så afstand er ikke noget stort problem. Man skal altså kunne læse for at få job i Danmark.

Man kan ganske vist læse rundt omkring, at computerne snart vil kunne oversætte tale til tekst. Pointen er desværre, at det ikke hjælper meget – det forandrer blot kravene til at kunne skrive. Fra nu af skal man (også) kunne diktere i en sprogform, som er tilpasset læsning. Alle skal derimod kunne læse. Ikke mindst fordi al uddannelse indeholder læsemateriale, enten på en skærm eller på papir – eller begge dele.

Men har det noget med ortografien at gøre? Det synes regeringens eksperter åbenbart ikke.

2. Og så er det rigtig dyrt

Til forskel fra skiftet fra venstrekørsel til højrekørsel er en ændring af

den danske retskrivning ikke noget, der skal ske med et slag. Slet ikke. En eventuel ændring bør ske i takt med, at de første årgange lærer den ny ortografi at kende, sådan at der i en menneskealder (og den er som bekendt af stigende omfang) er to retskrivninger i samfundet, men altså også kun to.

Den norske situation viser, at et samfund udmærket kan fungere med flere retskrivninger for "samme" sprog i over hundrede år. Faktisk har det vist sig at være en fordel for nordmændene. Det forøger sprogbevidstheden, at man får blik for ortografiens arbitrære (men ikke tilfældige) karakter i forhold til talen. Det afmystificerer ortografiens hellige ukrænkelighed, at der er to normer. Og det giver sandsynligvis større forståelse for andre nordiske sprog. Det er i hvert fald den forklaring, som den nyeste undersøgelse af internordisk sprogforståelse antyder, på det faktum, at nordmænd er nordensmestre i at forstå os andre.

Hvis ændringen gennemføres så langsomt som antydnet, så indebærer den heller ikke voldsomme fordyrelser i forhold til den løbende opdatering af alt skriftligt. Det største problem er det offentliges kommunikation, som i en årrække må ske i begge ortografier parallelt.

3. At kunne læse dansk litteratur i dens originale sprogdragt

I udgivelser henvendt til det brede publikum er det helt normalt at skifte den retskrivning, som forfatterne selv brugte, ud med den nugældende. Digitaliseringen af kulturarven gør det samtidig muligt for sprogligt interesserede og for elever i undervisnings-

forløb, hvor den originale sprogdragt er væsentlig, at finde denne - bl.a. på www.adl.dk. For alle dem, der er interesseret alene i tekstens indhold, vil en ny (og naturligvis også digitaliseret) udgave være forholdsvis nem at producere med konverteringsprogrammer. I det hele taget er eksistensen af elektroniske tekstprogrammer i sig selv det, der gør flere ortografier til en realiserbar mulighed.

Man kan i øvrigt spørge sig, om ikke de meget store ændringer på det leksikalske område er betydelig større hindringer for, at skoleelever og studerende kan tilegne sig den litterære kulturarv, men der har man jo allerede vigtige hjælpemidler i kraft af de store ordbøger fra DSL. De skal bare ind i undervisningen.

4. Gode grunde til dårlige stavere

Det er netop hensynet til de dårlige læsere og stavere, der gør det rimeligt at trække ortografien ind i det komplicerede årsagsbillede. Nu prøver vi at bekæmpe analfabetismen med en væsentlig mere målrettet indsats i form af læseundervisning. Det er det, eksperterne satser på i den nationale handlingsplan. Men al undervisningskvalitet, ikke bare læseundervisningens, men også dens, er som bekendt afhængig af mindst: lærerqualifikationer, lærebøger og vidensgrundlag samt af en hensigtsmæssig organisation. Forbedringer kommer ikke automatisk med betænkninger, hvad dem der har skrevet den sidste, den nationale handlingsplan, allerede ved af egen bitre erfaring.

Det er stipuleret i betænkningen, og i læseforskningen, at der kan skelnes

mellem afkodning og forståelse. Afkodning er "identifikation af de enkelte ord" og sprogforståelse er "gendannelse af tekstens forestillingsindhold på basis af de afkodede ord". Afkodning består altså i at kunne gå fra et skriftbillede og til den mentale repræsentation af indholdet i det udtryk, som afkodningsprocessen resulterer i. Da tale er tidligere tilegnet end skrift, og i øvrigt primær, er der dannet udtryksrepræsentationer for mentale indhold allerede – ellers var der jo ikke noget tegn at identificere.

Med andre ord: I og med at barnet har lært sig ordet *drille*, et ord børn lærer ret tidligt, findes der en udtryksrepræsentation med en æ-vokal. Det barnet skal lære, er, at *i*'et i lige dette ord – og barnet skal tidligt lære bogstavernes navne – ikke er et fonetisk *i*, men står for et fonetisk æ (og et *e* i andre ord igen).

Der står nu i den nationale læseplan, at lydmetoden skal bruges. Det forudsætter imidlertid, at lærerne ved, at den danske ortografi kun i begrænset omfang er lydret. Ellers vil der opstå virkelige vanskeligheder: De klogeste børn vil forstå, at det, læreren siger, indimellem er forkert. De, der har svært ved at lære gennem lydmetoden, vil få det endnu sværere, bl.a. fordi lærerne vil have svært ved at forstå deres problemer.

Det kan undgås med en reform. Udgangspunktet for en ortografisk reform må så være, at en lydret retskrivning er nemmere at lære end en, der, som den danske, er historisk, snarere end aktuelt, lydret. Det er ubestrideligt, at en lydret retskrivning er nemmere at lære end en ikke-lydret, hvis udgangs-

punktet er lydmetoden. Men det er jo kun én metode, om end den har en særlig status.

Det vigtigste er til syvende og sidst, at det kun er sandsynliggjort men slet ikke bevist, at en (mere) lydret dansk retskrivning kunne blive en vigtig faktor i udryddelsen af den funktionelle analfabetisme. Det bør naturligvis undersøges, før man overhovedet går i gang med at ændre nogetsomhelst. Derfor har jeg foreslået, at Dansk Sprognavn i forståelse med Kulturminderiet nedsætter en retskrivningskommission, som får til opgave at udarbejde sammenhængende forslag til mere lydrette ortografier og at efterprøve disse i praksis, bl.a. mht. deres lærbarhed. Særlig de elever, som vi ved er i farezonen mht. at få læsevan-skeligheder, vil det være spændende at følge.

Jeg kan ikke se andet, end at det måtte være en hjælp til, at flere børn kunne klare afkodningsprocessen (men ikke forståelsesprocessen), hvis flere ord blev stavet, som de udtales. Jørn er givetvis uenig. Men, lad os få lov til at lade det komme an på en prøve!

Frans Gregersen (f. 1949)
professor i dansk,
Københavns Universitet

Impulser

For snart 2.496 år siden vandt en atheniensisk hær på op mod 10.000 hoplitter, under ledelse af Miltiades, som bekendt (og hvis ikke, så står det i Encyklopædien) en knusende sejr over de tilsyneladende langt stærkere persere, der var kommet ad søvejen og gået i land ved Marathon med henblik på at erobre Attika og måske mere til. Efter den militære triumf befalede Miltiades en af sine hoplitter at løbe hjem til Athen og underrette byens borgere om at de var frelst. Hoplitten styrtede af sted i fuld udrustning. Han gennemførte endda den cirka 40 kilometer lange distance, han nåede frem til byen og kunne aflevere det herlige budskab, inden han faldt om og var død.

Hvis man nu tænkte sig at han havde taget den samme tur uden at være kommanderet til det, og gerne også i en lettere mundering, så ville der have været tale om en sportspræstation. Og hvis man videre forestillede sig at han, efter at have passeret målstregen, havde undladt at fortælle noget menneske om den store begivenhed, men i stedet måske blot henåndet ud i det blå, at i morges, derude ved Marathon, stod solen op mellem persernes stolte master – så havde der været tale om poesi.

Overskud

Der er nævneværdige forskelle mellem sport og digtning. Bl.a. den at

sportens resultater og kvaliteten af dem er meget nemmere at måle end digtningens. Men for begge aktiviteter gælder det at de er baseret på helt elementære og i alle mennesker indbyggede anlæg. De er biologisk bestemte muligheder, talenter der ytrer sig uvilkårligt hos enhver i større eller mindre omfang, og når de kommer til bemærkelsesværdig udfoldelse, er det som følge af talentets vildt ambitiøse optræning og en total koncentration i afgørende øjeblikke. Begge er også overflødige. De er lutter overskud, de tjener ingen fornuft, og dermed adskiller de sig samdrægtigt fra den videnskab, der i øvrigt kan drives af lignende lyster.

Som vist af John Cleese fra Monty Python har den menneskelige krop, når den vil flytte sig, adskillige gakkede gangarter til sin rådighed, ud over de gængse, og den kan jo tilmed både løbe og kravle og hoppe og springe, og især børn benytter sig livligt af hele registret. Men selv den allermest voksne kan skam også føle trang til et lille hop, og så måske dernæst til et andet lidt større, med lidt mere facon på, og dermed allerede være godt på vej ind i sportens (evt. crazy-komikkens) verden.

Tilsvarende kan vi alle med vores sprog skeje ud i mere eller mindre barnlige eller bizarre manøvrer. Vi kan råbe umotiveret op, vi kan juble ud over alle grænser, sladre om stort

set ingenting, fortælle lange historier om noget der aldrig er sket i virkeligheden, eller vi kan bare lade sproget gå i selvsving med vitser og ordspil eller, i sms'er fx, gække løs med skæve glosser og aparte stavemåder. I alle tilfælde står vi med den slags gøgl ved litteraturens udspring. Og vi står der alle sammen hver eneste dag, og af og til er der så en eller anden der vil se, hvad det mon kan det føre til, hvis man forsatte over længere stræk.

Vi befinder os naturligvis også jævnlig på nippet til de andre kunstarter: vi nynner en smule, eller der undslipper os nogle fløjtelyde som godt kan lede tanken hen på, at vi er musikere; vi finder på stranden en pind og kan snart ikke lade være med at ridse nogle streger eller figurer i sandet og afslører os dermed endnu en gang som billedkunstnere.

Sådan har al kunst sit udgangspunkt i det alment menneskelige, men vel at mærke også altid i det impulsive. Og når der bliver tale om stor kunst, har den stadig det impulsive i sig og med sig. Det litterære mesterværk kan undervejs inddrage og anvende enhver form for overvejelser, filosofiske og æstetiske, det kan grave sig dybt ned i etiske og politiske problemstillinger, det kan gennemtænke *la condition humaine* i sammenhæng med historien og med handlingens nu, uden i øvrigt et øjeblik at glemme alskens længsler og lidenskaber, for slet ikke at tale om døden, men det kan aldrig – uden at gå i smulder mellem læserens hænder – miste sin karakter af spontan gestus.

Situationer

Man kunne måske i den forbindelse skitsere en simpel teori om de litterære genrers art og opståen.

Fortællingens grundstruktur kan vist opstilles så enkelt som: begivenhed + konsekvens. Som sådan bruges den også til masser af praktiske formål, mest jo som rapporter, men fx også som opstilling af hypoteser, og i dagligdagen som enhver slags forklaringer eller undskyldninger (min cykel punkterede, så derfor ... men så gjorde jeg det at ...). Den lille fortælling bringer således hele tiden underliggende budskaber med sig; man kan stilfærdigt udtrykke sin anerkendelse af tilhøreren (jeg overvandt de der vanskeligheder for nu at kunne møde dig), eller man kan yderligere løfte stemningen ved lige så diskret at skabe respekt om sin egen person (det var svært, men jeg fandt på den der løsning).

Især den sidste mulighed kan snart udløse skønlitterære impulser: man vil kunne fristes til at fortælle om en begivenhed, der måske strengt taget ikke har fundet sted, men er så meget desto bedre egnet til at tegne det sande billede af én selv, som man ikke er sikker på, at tilhøreren på egen hånd har dannet sig. Enhver fortæller har da altid – for at tilhøreren ikke skal distraheres af tvivl om den utrolige begivenhed – henlagt den til afsides steder: jeg var kommet langt ud i skoven ... eller: mens jeg sejlede på de syv have ... eller: i et selskab hvor du ikke var til stede og næppe heller kender andre tilstedeværende ... eller: jeg sad mutters alene derhjemme – etc.

For enhver af disse fortællere op-

står dog også inden så længe det krav at fortællingen skal formidle andet og mere end et billede af dem selv. Den skal samtidig kunne byde på et mindst lige så interessant billede af tilhørerne. Ellers går de bare. Hvis de endda skal blive siddende i timevis, må fortællingen svinge sig op til at fremstille et menneskebillede som enhver, på sin egen personlige måde, kan se noget alment gyldigt i. Og når det alligevel er blevet så stort, er overgangen fra første til tredje person allerede nærliggende. Med et han og/eller et hun som mellemmand(r) får fortælleren oven i købet straks adgang til den slags begivenheder, som ingen kan overleve. Fx et helt liv.

Også dramaet har taget sit afsæt i hverdagssituationer. Fortælleren kan spontant bede en eller flere af sine tilhørere om at medvirke: lad os nu sige at du, Marianne, er den prinsesse, jeg havde forelsket mig i ude på den der ø, og du står lige dér, og du, Jørn, kan så være hendes rasende far, kongen – og jeg siger så til ham ... Efter flere tænkelige mellemstadier vil det være naturligt at fortælleren trækker sin egen person ud af spillet, bl.a. for at få et bedre overblik over hele intrigen, og at han dernæst beder sine spillere stille sig op på en vogn eller en rampe, så alle andre også kan se og høre dem.

Lyrikken, derimod, udspringer af en ekstraordinær situation. Og heller ikke engang af vores ellers allestedsnærværende fortælletrang. Digtet begynder i ensomheden. Det begynder med et suk eller et jubelråb, med en bøn eller med et 'hvad-jeg-ville-sige-til-dig-hvis-du-var-her'. Det er du'et aldrig, og slet aldrig i store digte der

Jens Smærup Sørensen og Jørn Lund i maj 2004 (Polfoto, Finn Frandsen)

netop henter deres sproglige kraft i umuligheden af et svar, jo også når de henvender sig til fjerne magter i de højere eller lavere regioner. I dette monologiske skriverseri kan lyrikeren bevæge sig fra kanten af sin spædeste sprogbevægelse med en legesyg pludren over de allermest komprimerede præcisioner af livserfaringer til en stor-slået veltalenhed på kanten, til den anden side, af afsindig rablen.

Her skal pointen nu – under alle omstændigheder – være den at litteraturen i enhver af sine former uafbrudt bliver til i forlængelse af vores allesammens uvilkårlige gebærder i sproget. Og at den derfor er udødelig.

Jens Smærup Sørensen (f. 1944)
forfatter

Antikke vers på dansk

*Som naar i Pampas en Gaucho med
Lasso skal indfange Heste,
samles fra Pegasus' Ryg de rimløse
Spand Hexametre*

Det er, som mange vil vide, begyndelsen af Sophus Claussens digt Atomernes Oprør, et dansk digt i (nogenlunde) klassiske heksametre. "Rimløse" fordi romerne og grækerne ikke brugte rim. Når Claussen skriver heksametre, har han tydeligvis antikken i baghovedet. Det to vers jeg lige har citeret, lugter langt væk af Homer – som Claussen vel både har læst i originalen og i Christian Wilsters klassiske oversættelser fra 1830'erne:

*Vreden, Gudinde! besyng, som greb
Peleiden Achilleus*

Det er sådan vi i dag kender heksametret, som et versemål man bruger i oversættelser af antikke digte. Og heksametret er da også et antikt, græsk/romersk, versemål, som på forholdsvis kunstig vis er overført til dansk. Men da det skete, var det ikke for at kunne oversætte Homer. Vi fik det fra de tyske digtere, Klopstock og Goethe først og fremmest, der havde udviklet formen på tysk til deres egne digte. Klopstock var først, og kom til at betyde meget her i landet, hvor han jo boede i en lang årække. Men Goethe var den der virkelig strammede teknikken op. Her i landet skrev Baggesen masser af heksametre,

Oehlenschläger ligeså, og hele romantikken igennem levede heksametret i originalpoesien, hos Ingeman, Christian Winther, Hertz, Aarestrup osv. Eller hos Carsten Hauch i digtet Høsten:

*Storken er flygtet længst,
og Sangerfuglenes Qviddren
Høres ei meer i Skovens Krat,
deres Tunger forstummed*

– og længere fremme de salmeagtige linjer:

*Dybt bag det visnede Løv sig gemmer
en hemmelig Tanke
Om Gjenfødelsens Magt;
den skjulte Knop er tilstede,
Minder endnu bag Vintersnee om
Opstandelsens Foraar*

I 1800-tallet dukkede det op de særeste steder. § 26 i vores gældende grundlov, der stammer tilbage fra 1849 lyder fx:

*Kongen har ret til at lade slå mønt i
henhold til loven.*

Men i dag er det næsten kun i oversættelser versemålet bruges. Det gør det til gengæld i større omfang i disse år end længe. Der er boom i oversættelser af græske og latinske digte. Jeg selv har givet mit beskedne bidrag, og det er de erfaringer jeg skal fortælle om her. Det bliver måske en anelse teknisk, men jeg skal forsøge at gøre det forståeligt.

Og pointen er – for nu at brænde dén af med det samme – at det der umiddelbart kan opfattes som temmelig nørdet, i virkeligheden er vejen til et spændstigt og spændende sprog.

Heksametre for begyndere

Når heksametret skal "overføres" til dansk, skyldes det at man i antikken lavede vers på en helt anden måde end nu. Hvor vi bruger stavelsernes tryk (Hr. Ólsen må bó i en gámmel kanón), brugte de stavelsernes længde – hvilket kan være meget svært at sætte sig ind i når man har vænnet sig til det andet. Men det behøver vi heller ikke gå nærmere ind på her.

Heksametret bruges ikke mindst til lange versfortællinger, *Iliaden* og *Odyseen* fx. Og den slags er det genialt til fordi det på en gang er roligt fremadskridende og varieret. Det rolige kommer først og fremmest af grundrytmen, daktylen. En tung fulgt af to lette: *dumdada*. Dem er der seks af i hver linje. Dog er den sidste snuppet af så den kun siger *dumda*. Et normalt heksameter slutter på *dumdada-dumda*. På den måde kan man altid høre hvornår et vers slutter, og det næste begynder (hvilket er praktisk når man nu ikke bruger rim). Det kan lyde sådan:

*Her er nu først, for eksempel, et vers
med en masse daktyler*

Det er et nydeligt heksameter. Efter alle kunstens regler. Men hvis man bliver ved på den måde, får man på et tidspunkt svip af alt det *dumdada-dumdada*. (Den erfaring kan man fx gøre sig i *Atomernes Oprør*). Derfor er der fra de gamles side bygget variation ind

i sagen. De to sidste fødder skal være *dumdada-dumda*, men i resten af verset kan de to lette stavelser i daktylen skiftes ud med én tung så *dumdada* bliver til *dumdum*. Eller teknisk: en daktyl bliver til en spondæ. Det er nemt nok på græsk og latin, men på dansk, hvor det er trykket vi går efter, kræver det lidt mere. To trykstærke stavelser efter hinanden kræver jo at et ord med tryk på første stavelse følger lige efter et med tryk på sidste. Tryk på sidste stavelse er ikke så almindeligt på dansk, men det findes – og så er der jo enstavelsesord:

*Her er et vers hvor fødderne står så
rytmen er lækker*

Det understregede skal forestille spondæer. Den slags er det nærmeste vi kommer til det på dansk. Men helt klassisk bliver det ikke. Hvor meget tryk er der egentlig på det så i *står så*? Ikke så meget som på *står* i hvert fald. Så reelt kan man også kalde det en trokæ: *dumda*.

Her har vi et af de steder hvor der er flere skoler blandt danske heksameterkonstruktører. Hardlinerne, Wilster fx, insisterer på at en spondæ skal kunne læses som en spondæ og altså være fordelt på to ord med hver sit tryk ("Vreden, Gudinde besyng som ..."). Ellers det kan til nød være et sammensat ord med to vægtige dele: "Sandsagn" fx, for nu at blive hos Wilster.

Men de der er mindre hårde i filteren – og det er de fleste, både blandt de romantiske digtere og blandt nutidens oversættere – sætter gerne et almindeligt trokæisk tostavellesord ind. Se fx i citatet fra Hauch ovenfor: "Storken er

flygtet længst, og Sangerfuglenes Qvid-dren / Høres ei meer i Skovens Krat ...". Det gør det jo også noget lettere at konstruere, for det giver langt flere muligheder.

Cæsur

En lignende opdeling i skoler har man hvad angår cæsurer. Nogle er omhyggelige med at lave dem i hvert eneste vers, andre lader stå til og skriver bare løs. Og hvad er så en cæsur? Jo, cæsur betyder "snit". Det er den opdeling af verselinjerne i flere enheder der fremkommer når mellemrummet mellem to ord står efter den første stavelse, det tunge slag, i en versefod. Når sådan en opdeling optræder i anden, tredje eller fjerde heksameterfod, taler man om cæsur. Måske er det lettere med et par eksempler (cæsurerne er vist med en streg):

Her er det fod nummer tre | der deles så
smukt af cæsuren
her er der to | i det selvsamme vers | det
bruger man gerne,
lissom man også kan dele et vers | her,
midt i den fjerde.

Til sammenligning kan man se på de citerede vers hos Sophus Claussen:

Som naar i Pampas en Gaucho med Lasso
skal indfange Heste,
samles fra Pegasus' Ryg | de rimløse
Spand Hexametre

Det andet vers har en fin cæsur midt i. Men det første har ingen. Sådan et vers får en meget galopperende tone – og det kan naturligvis være meget passende når det handler om heste,

men generelt gælder det her som med skiftet mellem daktyler og spondæer, at man har brug for variationen. Det giver struktur på teksten og holder igen på den voldsomme fremdrift. Lidt ligesom synkoperne i jazzmusik. Teksten kommer til at swinge i stedet for bare at styrte af sted i evig valsetakt.

På den anden side skal man sørge for også at variere cæsurerne. Hvis der er cæsur på samme måde og på samme sted i hvert vers, brækker heksametret ligesom over i to:

Vers der altid blir delt | det selvsamme
sted af cæsuren,
er som knækket i to | og ikke et
sammenholdt hele.
Variation | er altid et must | for et godt
heksameter.

Optakt

En sidste detalje skal nok med. Nogle nyere heksameteroversættere giver sig selv lov til at sætte en lille ekstra trykssvag stavelse ind før den første fod i verset. Sådan en optakt kan være yderst praktisk på dansk, for hvis et vers altid skal begynde med en trykstærk stavelse, kan man aldrig begynde med fx en artikel ("en mand" eller "den gamle"). Fænomenet er vistnok heller ikke helt ukendt hos de romantiske digtere.

Det kan man jo synes er snyd (og det hælder jeg personlig til). Men det er også problematisk rent versteknisk: Et af holdepunkterne i heksametret med alle dets variationsmuligheder er som nævnt at en linje altid skal slutte på *dumdada-dumda*. Men hvis man indsætter en ekstra svag stavelse først i næste vers, så bliver resultatet *dum-*

dada-dumdada – og så kan man faktisk ikke høre hvor verselinjen slutter.

Fordelen ved formelle krav

Hvad gør jeg så selv? Ja, som det nok er fremgået, hælder jeg mest til de stramme krav. Jeg begyndte med forholdsvis leddeløse vers af standardtypen, men efterhånden fik jeg smag for det stramme. Og når man en gang er begyndt, er der ikke rigtig nogen vej tilbage, så det ender såmænd nok med at jeg konsekvent overholder alle de regler jeg her har præsenteret. Det er ikke fordi det absolut skal være præcis som på latin – for det bliver det alligevel ikke. Jeg har bare lært at værdsætte et rigtig klassisk heksameter.

Og ganske vist bliver det sværere jo flere formelle krav man stiller til sine vers. Men det er ikke nødvendigvis

en ulempe. Netop fordi man ikke kan skrive hvad som helst, og ikke kan bruge hvilke ord som helst, bliver man tvunget til at arbejde mere med sit sprog. Man blive så at sige tvunget ud i hjørner af sit eget sprog hvor man ikke kommer til daglig. Det er meget tilfredsstillende. Når det lykkes.

Hyrdedigte

Jeg sagde jo nok det blev lidt teknisk. Men lad mig så slutte med en lille tekstprøve der kan vise lidt af det i praksis. For tiden sidder jeg på Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og oversætter en række latinske hyrdedigte fra den danske renæssance. Fra et af dem, af Ribe-digteren Johannes Amerinus (1573), kan vi tage følgende jagtscene. En stuelærd student er på søndagstur ved flodens bred:

Mens jeg nu dér stod og så på legende skarver og skingre måger – ja se, da kom en soldat der var ude at jage rappende ænder, en skræmmende fyr, syntes jeg, med sin bøsse fuld af død. Han skævede til mig og sagde så: "Hør du, stå ikke dér, dit kryb, og tæl måger! Få bare lidt fart på! Sejl du min båd derover til fuglene – her har du åren! " (Og han pegede på ænderne samt på en krumbygget jolle). Og så tvang han mig med om bord dér lige på stedet, ræd for vand som jeg var, og rystende angst for det dybe. Båden gled ud, men var stadigvæk tæt ved den græsgrønne flodbred da med et, med et frygteligt brag, hans jernrør lod kuglen fare afsted – jeg troede bestemt det var himlen der ramled, så højt lød det – jeg blev så forskrækket og angst at jeg styrted ud i det iskolde vand. Da havde jeg været leveret dersom ikke det gulbrune sand havde frelst mig på stedet. Sjoveren grinede højt ad mig stakkel der lå der og svømmed, brøled af grin mens jeg gylpende tømte mit indre for flodvand.

Peter Zeeberg (f. 1957)
seniorredaktør ved Det
Danske Sprog- og Litteraturselskab

Danske runeindskrifter ved udgangen af 2005

I marts 2003 åbnede et runeforskningscenter med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd på Københavns Universitet i samarbejde med Nationalmuseet (se *Mål og Mæle* nr. 1, 2003). Nu nærmer vi os afslutningen af det treårige projektforsløb, og der er grund til at gøre status.

Det var et hovedformål, at projektet skulle munde ud i en pålidelig elektronisk præsentation af alle de ca. 850 runeindskrifter fra middelalderligt dansk område (undtagen runebrakteater og runemønter). Vi havde tidligere sammen med Det Danske Sprog- og Litteraturselskab arbejdet med planer om et nyt runeværk på tryk. Da der har været nye runefund næsten hvert eneste år, er vi efterhånden ved at være oppe på ca. 900 indskrifter. Udgravningerne i Nydam i 1990'erne bragte fx ni interessante runefund for dagen fra urnordisk tid, og metaldetektorundersøgelser har øget antallet af middelalderlige blyamuletter betragteligt. Et par nye runesten fra vikingetiden er også dukket op. Det har været en væsentlig drivkraft for os at gøre de nye indskrifter kendt.

Forhistorien. Nationalmuseets runeforskning

Nationalmuseet har været det eneste sted, hvor der er sket en systematisk indsamling/registrering af nye danske runefund (samt af fundene fra

Grønland og Færøerne), og trods de gentagne nedskæringer i de senere år anses runologi stadig for at være en central museumsforpligtelse for museet. Indtil midten af 2004 har der været en runolog (i en halvtidsstilling) på Nationalmuseet; men den faglige kontinuitet var ved at være truet, hvis ikke yngre kræfter kunne tage over.

Derfor var det vigtigt at tiltrække unge forskerstuderende i forbindelse med det nye projekt, og gennem samarbejdet med Københavns Universitet ser det nu ud til, at det lykkes at sikre en fortsat dansk runeforskning. Siden november 2003 har Rikke Steenholt Olesen arbejdet med de danske runeindskrifter fra middelalderen som ph.d.-stipendiat knyttet til runecenteret. Lisbeth M. Imer har på Nationalmuseet arbejdet med et ph.d.-projekt om indskrifter fra jernalder og tidlig vikingetid fra januar 2004.

Hjemmeside og database

Vi begyndte med at oprette en hjemmeside for projektet: <http://www.danskeruner.dk> som tog højde for, at indskrifterne ikke kun findes på runesten, men også på metal, træ og ben. De findes på middelalderkirker, pudsvægge, på redskaber, smykker og våben, på smukt forarbejdede genstande og på affaldsprodukter som knogle- og træstumper. I Lis Jacobsens og Erik Moltkes samlede publika-

Efter 11 år på Danmarks Lærerhøjskole blev Jørn Lund chefredaktør for Den Store Danske Encyklopædi i 1991. Her er han ved slutningen af redaktionsarbejdet i 1998. Skægget er væk, brillerne Armani (Polfoto, Morten Langkilde).

tion af Danmarks runeindskrifter (DR) fra 1941-42 dominerede vikingetidens runesten; men siden er der opdaget mange flere, både ældre og yngre indskrifter på andre genstande.

I DR findes en meget summarisk gennemgang af den enkelte indskrift, men kombineret med ordbog, grammatik og "sagregister". Denne kata-

logagtige, korte gennemgang af de enkelte indskrifter i DR ligger faktisk ikke så langt fra den databaserede præsentation, vi har planlagt. Vi lægger nu teksterne ud på internettet og ledsager dem med en translitteration: omsætning af runerne til de tilsvarende latinske bogstaver, og en transkription eller normalisering til old-

dansk. Og vi vil efter planen markere stikord, som skal belyses nærmere i korte leksikonartikler. Ligesom i DR er indskrifterne ordnet geografisk, men med en ny nummerering i samklang med den nye regionale inddeling af landet. Også billeder skal knyttes til de enkelte indskrifter digitalt.

Billeddækning

Gode illustrationer gør det lettere at følge med i, hvad der står i de ofte mere eller mindre ødelagte og udviskede indskrifter. Da man i slutningen af 1800-årene begyndte at udgive de store runeværker i Danmark, Norge og Sverige med en omhyggelig gennemgang af de enkelte indskrifter en for en, blev de hovedsagelig illustreret med tegninger. I Danmark lagde Ludvig Wimmer megen vægt på det tætte samarbejde, han havde med den fremragende runetegner J. Magnus Petersen i *De danske runemindesmærker I-IV* (1893-1908). Wimmer foretrak den gennemarbejdede og kontrollerede tegning frem for fotografiet, som efter hans mening kun kunne give et mere tilfældigt indtryk af en indskrift.

Erik Moltke revolutionerede imidlertid runestensfotografiet, og da DR udkom i 1941-42, var billeddækningen – i form af sort/hvide fotografier med den bedst mulige lyslægning med kunstlys (magnesiumbomber!) af runestenene før og efter en optrækning af runerne med sort farve – en nyhed, som man lagde megen vægt på. Man mente, at læseren ved at sammenligne det uoptrukne og det optrukne billede fik mulighed for selv at kontrollere, om indskriften var læst rig-

tigt. Skønt fotografen i sin lyslægning for så vidt er lige så subjektiv som en tegner!

Den uvurderlige billedsamling, der blev resultatet af DR's gennemfotografering af alle indskrifterne i 1930'erne, overgik til Nationalmuseet, hvor den i de følgende år blev udvidet med optagelser af nyfundene. I forbindelse med Kulturministeriets støtte til digitalisering af Nationalmuseets billedsamlinger er disse fotografier blevet skannet, så der er mulighed for genbrug af de fremragende gamle optagelser.

Hvem skriver vi for?

Fra gammel tid har runologerne i høj grad skrevet for den dannede almenhed, fremstillingen skulle være letforståelig uden at gå på akkord. På samme måde ønsker vi at gøre indskrifterne let tilgængelige for enhver. I 1800- og begyndelsen af 1900-årene var runer godt stof. Der var stor almen interesse for runer og runeindskrifter, som det fremgår fx af ugebladet *Illustreret Tidende*. Samtidig var kendskab til runeskrift, Danmarkshistorie og myter og sagn fra Nordens oldtid langt mere udbredt end nu. Indtil 1935 var der undervisning i oldnordisk i gymnasiet, og i min studietid i 1950'erne var et sproghistorisk runekursus obligatorisk for danskstuderende.

I den sidste del af det 20. århundrede tabte runerne terræn generelt, men dukkede til gengæld op i diverse mere eller mindre problematiske sammenhænge, eksempelvis som magiske tegn, til spådomsbrug eller som hemmelige talkoder. Runerne

blev igen misbrugt i politisk suspekter forbindelser (som de tidligere var blevet det af nazisterne). Samtidig stillede seriøse forskere krav om en mere videnskabelig stringent metode hos runologerne. De stærkt afvigende tolkninger af enkelte indskrifter og de mere eller mindre fantastiske tolkningsforslag, der ukritisk fremsættes, førte til krav om større selvkritik og -kontrol. En dokumenteret redegørelse for både læsningen og grundlaget for tolkningen skulle skabe bedre muligheder for at kigge runologerne i kortene. Den sammenhæng – kontekst –, den enkelte forsker sætter indskriften ind i, måtte vurderes kritisk.

Skærpelsen af fordringerne i runologien har medført krav om en nøjagtig translitteration også af det, som tidligere tit blev affærdiget som "indskrift-eftertiligning", "ikke meningsgivende tilfældige kradserier" eller "runelignende tegn". I DR og i Erik Moltkes *Runerne i Danmark og deres oprindelse* fra 1976 er disse "indskrifter" ofte udeladt eller blot nævnt i en tilfældig fodnote.

En revision af indberetningerne til runearkivet på Nationalmuseet viste sig at være nødvendig. Vi har medtaget flere indskrifter af den type, både enkelte ældre fund og nye. Indskrifterne på de mange middelalderlige blyamuletter, der er dukket op i de sidste år takket være brugen af metaldetektorer, hører ofte til i denne gruppe. Grænsen til det, der giver sproglig mening, kan være svær at drage, i mange tilfælde bygger disse indskrifter på mere eller mindre forvanskede latinske formler.

Ganske vist var runebrugen og "meningen" med at skrive ikke den samme i det lange tidsrum fra den tidligste danske, arkæologisk daterbare indskrift på Vimosekammen fra ca. 160 e. Kr. til de sene middelalderindskrifter fra 13-1400-årene. Men der var øjensynlig lige fra begyndelsen tale om en konkurrence, et med- og modspil med de latinske bogstaver, hvad enten det gælder de ældste indskrifter med 24-tegns futharken, vikingetidens indskrifter med den radikalt nedskårne 16-tegns futhark eller det udvidede middelalderlige system, som blev brugt både til danske og latinske indskrifter.

Isoleret set er den enkelte indskrift måske ikke altid særlig spændende; men alle indskrifterne, også de mere eller mindre indskriftlignende indristninger, er væsentlige, når det gælder at tage stilling til risterens skriftkompetence og spørgsmålet om, hvem der beherskede skive- og læsekunsten.

Det net, vi har kastet ud for at fange indskrifterne, er mere fintmasket end tidligere. Vi medtager mere, afgrænser på en anden måde, for at kaste lys over brugen af skrift og prøve at finde ud af en måske dybere mening med runeindskrifterne. Vi har set det som et vigtigt formål at gøre det lettere at udnytte runeindskrifterne som det væsentlige grundlag, de udgør: for tværfaglige studier, sprogligt, historisk, religionshistorisk og kulturhistorisk.

Marie Stoklund (f. 1934)
fhv. museumsinspektør,
seniorforsker, Nationalmuseet

Norske hovedfagsavhandlinger om dansk språk og litteratur

Etter ny universitetslov av 1905 ble historisk-filosofiske studier i Norge organisert som forberedende studier i henholdsvis latin og filosofiske emner, hvert av ett semesters (et halvt års) varighet, tre lavere grads fagstudier à tre semester med bifagseksamen i hvert fag deretter, og mulighet til et toårig hovedfagsstudium i forlengelsen av ett av de lavere grads bifag, dersom den aktuelle bifagseksamen var god nok. I hovedfagsstudiet inngikk et større, selvstendig forskningsarbeid som skulle munne ut i en avhandling.

Denne studiemodellen har vært opprettholdt til nylig med enkelte organisatoriske og mindre gjennomgripende endringer i forberedende og lavere grads studier på 1950-, 1970- og 1980/90-tallet. Fra høsten 2003 av er imidlertid en helt ny studieordning gjennomført til erstatning av denne nesten hundre år gamle studiemodellen. De avhandlingene som nå skal skrives av mastergradsstudenter – de nye gradenes betegnelser så vel som struktur er blitt amerikaniserte – trenger i og for seg ikke være mindre krevende eller omfangsrike enn de gamle hovedfagsavhandlingene, men de vil bli skrevet av studenter som har betydelig kortere og faglig smalere forstudier fra lavere grads nivå. Det skal bli interessant å se hvordan mastergradsavhandlingene eventuelt vil ta merke av det siste.

Hovedfagsavhandlingene i det hundreårgamle studieforløpet siden 1905 har utgjort en betydelig del av norsk universitetsforskning. De fleste har et omfang på 100-200 sider, men flere er større enn mindre enn som så. Gode hovedfagsavhandlinger fra hele denne perioden leses og vises til i aktuell forskning den dag i dag, og de som ikke av personvern hensyn er klausulerte (og dermed krever lånetillatelse fra forfatteren), er i regelen direkte tilgjengelige ved universitetsbibliotekene. I faget nordisk språk og litteratur ble de første avhandlingene framlagt høsten 1906 ved Universitetet i Kristiania (Oslo), ved Universitetet i Bergen i 1953, ved Universitetet i Trondheim (nå: NTNU) i 1970 og ved Universitetet i Tromsø i 1974, fra 1998 dessuten ved Høgskolen i Agder (Kristiansand; 1995-97 i samarbeid med Universitetet i Oslo).

Det dreier seg i alt om ca. 4000 norske hovedfagsavhandlinger i nordisk språk- og litteraturvitenskap. Opplysningene her bygger på et fullstendig oversyn over dem t.o.m. sommeren 2003 ved Universitetet i Oslo, sommeren 2001 ved Universitetet i Bergen og utgangen av 2000 ved de øvrige institusjonene. Det er en database som jeg selv, med tanke på videre faghistoriske studier, har etablert så langt på grunnlag av de respektive institusjonenes avhandlingsopplysninger, kontrollert mot universitets- og

høyskolebibliotekenes tilsvarende (BIBSYS), ved Universitetet i Oslo, der de fleste avhandlingene er skrevet, også mot de originale eksamensprotokollene. Denne kildetrianguleringa har vist seg å være vel motivert, for hver kilde har feil og mangler, især BIBSYS.

Siste anledning til å avlegge hovedfagseksamen etter gammel ordning er våren 2007. Det kan altså finnes, og ennå skrives, noen nye hovedfagsavhandlingar om dansk språk og litteratur som jeg ikke har kunnet registrere til nå. Mange kan det likevel neppe dreie seg om.

Få norske avhandlingar om dansk

Det kan synes som en dårlig hyllest til Jørn Lund å fortelle at hans norske kolleger gjennom de siste hundre år i sørgelig liten grad har valgt aspekter av dansk språk og danskspråklig litteratur som emne for sine høyere embetsstudiers hovedfagsavhandlingar, enda faget i Norge uttrykkelig er *nordisk* språk og litteratur, ikke bare (om enn særlig) norsk. Det skal han likevel ikke ta personlig, høyprofilert og entydig positiv ambassadør for det danske som han har vært i det norske nordistikkfaglige miljøet i over 30 år. Men Jørn Lund er også en av Danmarks aller mest norskkyndige i vår tid og, av den grunn, innvalgt som det ene av bare to danske medlemmer i Det Norske Videnskaps-Akademis gruppe for nordisk språkvitenskap, så det kan være vanskelig å bringe noe nytt til hans opplysning. Det faghistoriske faktum at dansk språk og språkkultur er så underbelyst i norsk hovedfagsforskning, er imidlertid et han muligens ikke har visst om tidli-

gere, og som dermed godt kan legges til hans ellers omfattende norsk- og nordistikkfaglige innsikt. Samtidig kan det kanskje vise seg interessant for flere enn han å se hva som likevel er studert og lagt fram i norske hovedfagsavhandlingar om dansk språk og litteratur. Jeg kan tenke meg at det er like lite kjent i Danmark som i Norge, også i nordistikkfaglige kretser.

Til tross for at dansklektorene ved norske universitet, så lenge slike har funnes, har vært vel ansette, ja, til dels direkte populære, også utover en snever akademisk arena, har dansk språk og litteratur vært tema for norske hovedfagsavhandlingar i enda mindre grad enn svensk språk og litteratur har vært det, skjønt finlands-svenske forhold har vært lite framme, og dansk likevel har vært belyst mer enn tilfellet er for færøysk språk og islandsk språk og litteratur.

Dansklektorenes betydning og andre omstendigheter

De aller fleste norske hovedfagsavhandlingene om dansk språk og litteratur gjelder dansk litteratur. Det henger rimeligvis sammen med at de aller fleste dansklektorer ved norske universitet har vært særlig litteraturinteresserte og -kyndige. Dansklektorene har visselig, gjennom undervisning på lavere grads nivå og i emnespesifikke seminarar på hovedfagsnivå, bidratt sterkt til de aktuelle dansklitterære avhandlingenes tema, som i all hovedsak er ett eller et utvalg enkeltverk av bestemte forfattere eller bestemte tematiske eller formelle aspekter ved dem, stundom i sammenlikning med andre (danske eller norske) forfatters

verk. At dansk litteratur i ikke liten grad leses på originalspråket av litteraturinteresserte i Norge, kan også ha ført noen til å fordype seg faglig slik etter bekjentskap med danske forfatterskap og enkeltverk utenom studiene. Bare i få tilfeller synes filmatiseringer av danske verk å ha bestemt temavalget (Karen Blixens *Sorg-Agre*). Jeg ser ingen holdepunkt for at de som har skrevet hovedfagsavhandlinger om dansk språk og litteratur, har gjort det fordi de har slekts- eller familieband til Danmark.

At nabospråklig orientering i hovedfagsavhandlingene med få unntak er å finne etter 1945, henger naturligvis sammen med at de fleste hovedfagsavhandlinger er skrevet av de langt flere studentene etter den tid, desto mer som de da også har hatt flere universitet å studere ved. Men det reflekterer uten tvil også det forholdet at nordisk samhörighetsfølelse fikk en veldig oppblomstring under inntrykket av krigserfaringene, liksom vi tidligere må forstå det første skandinaviske språkmøtet i Stockholm i 1869 på bakgrunn av Danmarks krig med Preussen om Slesvig-Holstein og opprettelsen av foreningen Norden i 1919 på bakgrunn av første verdenskrig. Det er når Norden har vært utsatt for angrep eller trusler at de nordiske samfunn har følt sin samhörighet særlig sterk og på mange vis orientert seg henimot hverandre.

Om dansk språk og språkbruk

Om dansk språk og språkbruk fins det svært få norske hovedfagsavhandlinger, bare 11. De to eldste reflekterer fagets nasjonsbyggende art i Norge

ved å fokusere på særnorske element (hhv. leksikalske og stilistiske) i danskspråklige kontekster (Gunnar Gullichsen: *Særnorske elementer i de to første bind av Dansk Ordbog udgiven under Videnskabernes Selskabs bestyrelse*. UiO 1937; Anne Grete Holm Olsen: *Norskhet i språket i Christiane Korens dagbøker for årene 1808-15*. UiO 1959). Bjørn Egil Walbeck: *En studie i Asbjørnsen og Moes syntaks - særnorske og reint danske trekk, muntlige trekk* (UiO 1974) er av samme art, liksom Thoralf Berg: *Debatten om et norsk scenespråk i Christiania 1848-1853* (UiTrh 1977) må sies å ha samme innretning.

De skandinaviske lands språknormative arbeid belyses i Inger Lise Soot: *Språkråd og språknorm. En beskrivelse av deler av Norsk språkråds rådgivningstjeneste sett i lys av rådgivningen i Sverige og Danmark* (UiO 1998), og et tilsvarende emne tas opp i et tidlig arbeid ved Høgskolen i Agder, Trude Hoel: *Rettskrivingsnormaler - til hjelp eller til besvær? En vurdering av "vide" og "snevre" rettskrivingssystem i skandinaviske språk* (1995).

Nabospråksdidaktisk er Inger Aas: *Grannespråkundervisning - har vi det da? Grannespråkundervisning i dansk, norsk og svensk grunnskole: aktuell praksis og lærerholdninger* (UiO 2000).

Bare ett arbeid er generelt grammatisk (Sigmund Leine: *Framstillingen av adverbial hos noen sentrale grammatikere - Aasen, Western, Heggstad, Diderichsen, Næs - og TG*; UiTrh 1979) og ett mediespråklig (Astrid Gynnild: *Dagspressens visuelle kommunikasjon. En analyse av tekst, bilde og layout på forsida av Adresseavisen, Dagbladet,*

Ekstrabladet og Politiken 1970 og 1987; UiTrh 1988), mens et par tematiserer det danske i litteraturspråklige avhandlinger (Torbjørn Holmås: *Om dansknorsk og nynorsk bibelmål*; UIB 1960); Diana Alnæs: *Christian Kampmann: "Nok til hele ugen". Noen språklige og fortellertekniske særdrag og den funksjon de har i romanen*; UiO 1981).

Om dansk litteratur

Om danske forfattere og deres tekster fins et noe større antall hovedfagsavhandlinger, som nevnt, men til tross for at de heller ikke er svært mange, tillater ikke plassen her meg å nevne dem like fullstendig som tilfellet er med de langt færre språklige avhandlingene i avsnittet ovenfor, ikke engang å sitere avhandlingstitlene, som gir god beskjed om tematikken. Det dreier seg nemlig om i alt 94 slike avhandlinger, hvorav to alt er nevnt som like språklig som litterært orientert, og sju gjelder litterære retninger, sjangrer eller temaer mer generelt. Til hjelp for interesserte som vil se nærmere på dem, nevner jeg likevel (alfabetisk) hvilke danske forfattere og litteraturfaglige tema for øvrig det gjelder, og (i parentes) de norske avhandlingsforfatterne og avhandlingenes utgivelsesår, så de kan gjenfinnes i BIBSYS, biblioteksbasen for norske høyskoler og universitet (www.bibsys.no):

Agger, Ragnhild (Lene Haanshus 1979)
Andersen, Hans Chr. (Ingegerd N.

Frognes 1980; Cathrine B. Johansen 1997)

Aron fra Kangeq (Jenny F. Grønn 2001)
Bang, Herman (May K. H. Sælø 1986;

Haakon Halberg 2000)

Bjørnvig, Thorkild

(Ingard Lundebry 1974)

Blicher, Steen Steensen

(Marianne K. Sandvik 2001)

Blixen, Karen (Marta J. Lyngre 1963;

Kjell H. Andresen 1967; Leif G. Berg

1973; Gerd Chr. Skogseid 1976; Eva

Pedersen 1985; Tone Selboe 1987;

Kari Brudevoll 1992; Margunn

Vikingstad 2000)

Bodelsen, Anders

(Harald C. Bache-Wiig 1973)

Brandes, Georg

(Else Ingemann-Poulsen 1971)

Branner, H. C. (Rune Solem 1982)

Brøgger, Suzanne

(Kirsten Waarli 1984)

Clod, Bente (Elisabeth Egeli 1983)

Ditlevsen, Tove (Else B. Færden 1979;

Johannes Tvedt 1980;

Gerd Å. Hartvig 1981)

Grundtvig, N. F. S.

(Sander Lilleslett 1984)

Hansen, Martin A. (Kolbein Falkeid

1962; Ove Langlo 1966; Ingard

Lundebry 1974)

Heinesen, William (Sverre J. Kvale 1971;

Eli W. Lund-Johansen 1971;

Anne-Kari Skardhamar 1972; Hanne

M. Lystad 1973; Ida S. Nyquist 1978;

Margunn Hageberg 1987)

Helms, Hans Jakob

(Anne-Brit Udahl 1979)

Holberg, Ludvig (Hans Kjærstad 1906;

Marie Stub Irgens 1908;

Haakon H. Halvorsen 1939)

Høeg, Peter (Henriette Berg-

Lennertzen 2000; Marthe J. Moe

2000; Marthe G. Vanvik 2001)

Kampmann, Christian (Diana Alnæs

1981; Arne F. Førland 1981)

Kidde, Harald H. S. (Aud S. S. Mygland

1972; Ingrid S. Guldvog 1986)
Kieler, Laura (Inger Myklebust 1979;
 Anne E. Vethe 1982)
Kierkegaard, Søren (Magne Drangeid
 1997; Marianne Texmo 1997;
 Erling E. Skjelstad 2000)
Kingo, Thomas
 (Dag Finn Simonsen 1979)
Kirk, Hans (Arngeir Berg 1975; Ragni
 Welle-Strand 1976; Einar Haugland
 1980)
Kristensen, Tom
 (Odd N. N. Klippenvåg 1979)
Leonora Christina
 (Trine S. Mathiesen 1977)
Madsen, Svend Åge (Trygve Åslund
 1979; Egil A. Rasmussen 1983;
 Marius Aronsen 1997;
 Maria N. Dahl 1998)
Munch-Petersen, Gustaf
 (Harald Eriksen 1999)
Møllehave, Herdis
 (Elisabeth Egeli 1983)
Møller, Marchen (Maj S. Kvaale 1982)
Nexø, Martin Andersen
 (Ingegerd N. Frognes 1980)
Nielsen, Hans-Jørgen (Jan Tveita 1983;
 Kari K. K. Kleppe 1996)
Nielsen, Morten
 (Hanna B. Fiksdal 1971)
Oehlenschläger, Adam (Helle V. Pütz
 1976; Ingegerd N. Frognes 1980;
 Eileen Svendsen 2001)
Panduro, Leif (Francine A. Lampe 1972;
 Svein Jacobsen 1979)
Pontoppidan, Henrik
 (Trond Vatne 1981)
Rifbjerg, Klaus (Francine A. Lampe
 1972; Geir Berge 1975;
 Elisabeth D. Olsen 1976)
Rodal, Torben Kragh
 (Ingard Lundebø 1974)
Rode, Helge (Alfred Berentzen 1940)

Scherfig, Hans (Otto-Werner E. Rusnak
 1980; Brita Dahl 1982)
Steffens, Henrich
 (Drude Krussand 1971)
Strunge, Michael
 (Frode Brøndbo 2000)
Svegning, Peder Oluffsøn
 (Jørgen M. Sejersted 1994)
Svendsen, Hanne Marie
 (Åslaug D. Ulland 1991)
Sønderby, Knud (Jørund O. Bø 1980)
Tafdrup, Pia (Wenche Larsen 1993)
Thomsen, Søren Ulrik
 (Torgeir Gimmingsrud 1992;
 Trym Evertsen 1995)
Wied, Gustav (Mona S. Sæle 1997)
Willumsen, Dorrit (Heidi D. Weisser
 1984; Ove E. S. Opstad 2002)

I tillegg kommer enkelte mer generelt
 litteraturvitenskapelige avhandlinger
 om en skandinavisk romankonkur-
 ranse 1939-40 (Anniken Saxevik
 1979), om dokumentarismedebatten
 i Norden etter ca. 1970 (Linda Methi
 1980), om absurdismens ankomst til
 Danmark (Even W. Nordbye 1980), om
 nyrealismen i dansk litteratur (Knut
 Alfarnæs 1981), om skandinavisk so-
 nettediktning etter 1940 (Hanne Lauv-
 stad 1991), om Danmarks gamle folke-
 viser (Ivar Lund 1991) og om nordiske
 ridderviser (Lill Kalleklev 2001).

Men så var det også det hele. Det
 var ikke mye, men likevel noe som det
 kanskje kan være til glede og nytte for
 noen i Danmark å vite om.

Geir Wiggen (f. 1947)
Dr. philos., professor i fagdidaktikk
(nordiske språk)
Universitetet i Oslo

Tysk til dansk

"Hej Per!" mailer mine studerende til mig. I en verden, som ellers bliver mere og mere påtrængende intim, opstår en ny slags blufærdighed. Kære ... er for meget af det gode – eller er der bare tale om, at SMS'ernes kortfattetthed breder sig til e-mail-mediet? Måske ikke kun. Kærlig hilsen, som mange for få år siden skrev til alle og enhver, de aldrig havde mødt, synes også på retur. Og nu kan det igen ske, at man som den ældre herre, man er, tiltales med et *De* af ekspedienten (oftere end af -trichen) i en butik – medens til gengæld ens bank og forsikringsselskab ufortrødent skriver *du*. Alt det ved Jørn Lund meget mere om end jeg, så jeg vil variere temaet med et blik hinsides landets grænser.

Sie og vous

I Tyskland er det stadig normalt, at man henvender sig med et *Sie* til folk, man ikke kender godt, i hvert fald hvis det er fra generation til generation eller inden for de arriverede generationer. Jeg siger *Sie* til mine studerende og bruger deres efternavn, når jeg taler tysk med dem, selvom vi naturligvis er dus på dansk, for det er tredje person flertal og ikke anden person ental, de får brug for, når de tager til Tyskland. Og jeg stejler, når undertekster til engelske og amerikanske film (og såmænd også reportager) konsekvent lader præsidenten og alle hans mænd sige *du* til hinanden – som om

det altid var den rigtige oversættelse af *you*.

Ja, tyskerne, siger man så, er nogle underlige nogle. Hvorfor skal de være så stive og formelle i stedet for at være naturlige og afslappede som vi andre? Hvis jeg svarer, at der på de fleste sprog er en forskel mellem *De* og *du* (på ungarsk, lod jeg mig forleden belære, er der endda tre forskellige tiltaleformer alt efter intimitet), og at f.eks. franskmænd også i reglen bruger *vous* og ikke *tu*, ser jeg på min samtalepartners reaktion, at tysk og dansk er og bliver de nærmest beslægtede kulturer i Europa. At man i Frankrig siger *vous*, anses for naturligt, måske endda elegant, de er jo anderledes. At tyskerne siger *Sie*, er bare stivhed og formalisme, for de burde jo gøre som vi ...

Kulturspecifika

En svensk ph.d.-afhandling fra 2004 behandler med stor og prisværdig grundighed fem oversættelser af Günter Grass' roman *Ein weites Feld* fra 1995 (som på dansk kom til at hedde *En længere historie*), nemlig den norske, svenske, danske, amerikanske og franske. På norsk hedder romanen *En lang historie*, på svensk *En invecklad historia*, på engelsk *Too far Afield* og på fransk *Toute une histoire*. Det er i sig selv indviklet nok, og det er det, fordi *ein weites Feld* er et bevinget ord på tysk, som betyder noget i retning

af 'det fører for vidt' eller 'lad nu det ligge' (og så er det desuden et citat, hvad der er centralt i romanen; men det lader vi ligge). Den amerikanske oversættelse søger at redde citatet, men kommer på den måde næsten til at lyde som en kritik af bogens indhold, de andre oversættelser har gjort rum til tid. Jeg holder mest af den danske titel, hvad jeg kan sige uden selvros, for skønt jeg er romanens oversætter, var det vistnok Inger Christensen, som foreslog den, da hun en dag var på forlaget, mens jeg selv var blevet stående ved "En lang historie" (i øvrigt uden aftale med andre oversættere).

Nu beskæftiger den svenske afhandling sig ikke med alt muligt, men med såkaldte "kulturspecifika", dvs. med oversætternes omgang med stednavne, historiske begivenheder m.m., som i originalen ikke forklares nærmere, men enten forudsættes bekendt eller skal give læserne noget at bide i. Allerede her skal en oversætter tænke sig godt om: Er dette eller hint selvfølgelig for tyske læsere (hvorfor det på en eller anden måde skal "oversættes" eller tydeliggøres), eller er det måske i virkeligheden lige så svært at forstå for tyskere som for danskere (der jo ikke skal have det nemmere end læserne af originalværket)?

Et sted i romanen – det er nytårsaften 1989 – synger mængden ved Brandenburger Tor i Berlin den tyske nationalsang, dvs. den vest- og nu snart fællestyske. Af politiske grunde er det kun sangens tredje strofe, der er nationalsang, og den begynder "Einigkeit und Recht und Freiheit", enighed og ret og frihed. Sangen er skrevet af en

nationalliberal i 1841, så tredje strofe handler om det tilstræbte samfund, demokrati og retsstat. Anden strofe handler om den tyske kultur, altså om vin, kvinder og sang – og så er der lige første strofe, som handler om Tyskland som geografisk og politisk enhed, og som alle kender: "Deutschland, Deutschland über alles..." Det betød, da sangen blev skrevet, det samlede Tyskland i modsætning til det regionaliserede, men da det samlede Tyskland ifølge sangen skulle strække sig fra Maas til Memel og fra Adige til Lillebælt, var der lagt op til senere tiders mere aggressive udlægning.

Nuvel – det forekom alle de fem oversættere naturligt at oversætte begyndelsen af tredje strofe. Hos Grass kan mængden ikke nære sig og begynder også at synge den første. Hvad gør man nu? De fire andre oversættelser skriver "Deutschland, Deutschland über alles"; den danske skriver "Tyskland, mer end alt i verden". Hvorfor det?

Fordi den danske oversætter – og det er altså mig – syntes, at et skift fra dansk til tysk ville fremhæve det aggressive alt for meget. I forvejen vil romanen gøre mængdens adfærd lidt suspækt, men det sker inden for det samme sprog. Hvis oversættelsen desuden skifter fra at oversætte til at citere, bliver virkningen forkert: Så hører man støvletramp, og det er jo heller ikke meningen – syntes jeg. Eftersom jeg står alene med det valg, har jeg gerne villet begrunde det.

Lidt tilsvarende viste det sig at være med ord som *Reichsmarschall* (Göring) eller (det østtyske) *Volkspolizei*. De fleste oversættere lod ordene

Det ny medlem af Gyldendals direktion har lagt striktrøjen i 1995, klar til at føre forlaget videre med fast hånd (Polfoto, Jørgen Sperling).

stå som fremmedord, jeg oversatte både dem og andre. Når det ikke er helt tilsvarende, skyldes det, at ordet *folk* ikke kan bruges ens på alle sprog. Takket være det allerede nævnte naboskab til det tyske, som jo også er et sprogligt naboskab, volder det ingen vanskelighed at tale om en *rigsmarskal*

på dansk, især ikke, da vi ikke har sådan en, og det derfor er indlysende, at det er en tysker, der er tale om. Og hvad folkepolitiet angår, vrir det jo med folk i det danske sprog, fra folkestyre og folkepartier til folkekirke og folkepension. Altså *folkepoliti* – fordi det nu engang var navnet på det øst-

tyske politi, hvorfor man i hvert fald ikke skal sætte det i gåseøjne, som én oversætter har gjort. Gør man det, har man fortolket romanen, endda temmelig håndfast. Men jeg kan på den anden side godt forstå, at den amerikanske og den franske oversættelse har bibeholdt det tyske ord, for på de sprog ville konteksten blive en anden, hvis man oversatte ordret. De kender ikke folk i den betydning, ordet har på dansk – og på tysk.

Sætningsbygning

Sådan er der så meget, herunder også meget, som man ikke finder løsninger på, men i bedste fald udveje af. Som man kan se, er det sjældent de enkelte ord, der volder problemer, når man oversætter fra tysk til dansk; så stort er sammenfaldet i ordforrådet. Vanskelighederne ligger i syntaksen, omend de i stadig mindre grad ligger i det berømte bisætningsverbum, som skal komme til sidst; for det flytter tyskerne nu om dage selv ofte om på, og tysk talesprog har i vor tid sideordnede hovedsætninger som foretrukken struktur. Men generelt er den enkelte tyske sætning længere end den danske – og den samlede tekst derfor undertiden kortere, fordi den tyske grammatik tillader at sige tingene mere kompakt. De mange bøjningsformer efterlader ingen (eller kun ringe) tvivl om, hvilke referencer vi har med at gøre. Da jeg er miljøskadet, skriver jeg længere danske sætninger end de fleste andre; men jeg anerkender, at de sjældent kan være helt så lange som de tyske.

Undertiden gør det ikke noget; til andre tider svækker det stilen, fordi

gode forfattere jo ikke blot bruger det sprog, der nu engang er der, men med flid udnytter dets muligheder. I Günter Grass' *Bliktrommen* illustreres samtidighed f.eks. ikke sjældent med en kæde af præsens participier, der er lige akkurat så lang, at den tyske læser mærker den sproglige ironi. Rent teknisk kan man godt oversætte den slags direkte til dansk, men på dansk ville det blive trættende, fordi det ville ligge lige det stykke længere borte fra normalsproget, som ville spolere spillet mellem normalitet og personlig stil (og oversætteren Mogens Boisen har da også skønnet fra gang til gang).

En afvejning er det altid. Jeg har undertiden fået at vide, at jeg oversætter meget "pedantisk" eller "præcist", alt efter om kritikeren har set det som en mangel eller et fortrin. Og jeg vil da ikke skjule, at jeg hellere vil flytte læseren hen til bogen end bringe bogen hen på skødet af læseren. Vi oversætter de bøger, vi ikke selv kan skrive, og så skal de ikke nødvendigvis se ud, som om vi selv havde skrevet dem. Ideelt set er der naturligvis ingen modsigelse mellem de to tendenser: at bevare originalen og komme læseren i møde. Ideelt set ...

*Per Øhrgaard (f. 1944)
dr. phil., professor ved
Københavns Universitet,
p.t. gæsteprofessor ved
Handelshøjskolen*

Det er skam også grammatikhistorie

I en traditionel sprogvidenskab opfattes sætningsadverbiers udvikling som en del af ordhistorien. I den nye *Grammatik over det Danske Sprog* (under udgivelse) opfatter Erik Hansen og jeg sætningsadverbier som en del af den danske grammatik. Og de kommer derfor også til at høre med til dansk grammatikaliseringshistorie.

Vi tager sætningsadverbialet *skam* som udgangspunkt. Med et eksempel fra en tegneseriestribe fra Politiken, Strid er tegneren, Bo er Politikens redaktør (der vil fyre Strid):

Bo: Se, Strid ... Du har jo gjort det godt over årene .. og ..

Strid: Åh Bo - hold op!! - Du ved godt, jeg ikke kan tåle al den smiger!!

Bo: ... Æh, nej, nej. Det mener jeg skam. (Politiken, 6. januar 2005)

Skam fungerer ligesom en række andre trykssvage sætningsadverbialer – næsten alle énstavelser – som en brik af-senderen kan bruge til at administrere forløbet af en samtale med, en markering af hvordan afsenderen opfatter sin egen repliks placering i samtalen. Det forudsætter at afsenderen forholder sig til et modsynspunkt, her: 'Bo smigrer, han mener det ikke alvorligt, når han roser Strid', og dette modsynspunkt benægter afsenderen.

1. *Skam's* etymologi

Adverbiet *skam* er en særlig dansk specialitet, det findes ikke i svensk og efter alt hvad jeg ved, heller ikke i norsk. Det passer godt med at dets funktion som sætningsadverbial er udviklet siden ophævelsen af den dansk-norske union i 1814.

Dets oprindelse er kraftudtrykket så *skam*, en ed ved fanden, litotisk kaldet *Skam*, fx: *Skam faa dig!* 'Fanden tage dig', jf. *Ordbog over det danske Sprog* (ODS) bind 19, spalte 219. Hvis man skal kunne gøre rede for dets sproghistorie, skal man altså have dets grammatik som sætningsadverbial med og også dets grammatik som ed - hvis altså eder og sætningsadverbialer overhovedet har en grammatik. Det må man så også vise.

Dets oprindelige anvendelsesområde er bredere end det moderne, her med tydelig karakter af en ed:

Ja, det har saa *Skam* Madamen stor Ret udi. (ODS 220. Kbh. Aftenp. 1784)

Men Trofast svared igjen: Saa *Skam*, mig synes du ligner et Paaskelam. (ODS 220. Kaalund)

Oehlenschläger kan tilføje *Skam* (skrevet med stort som substantiv!) i en fortrøstningsfuld sætning om Guds hjælp. Eksemplet synes at vise at *skam* ikke (længere?) er en kraftig ed, og at

betydningen 'fanden' ikke er fremtrædende.

Naar vi udrette hvad vi bør (...)
saa hjælper vor Herre Skam nok.
(ODS 220. Oehlenschläger)

Nær på den moderne betydning er vi også i dette eksempel:

Det Ord [et bibelcitāt] maa man
Skam lægge Mærke til.
(ODS 220. Hertz)

2. Skam's moderne grammatik

Sætningsadverbialerne er et felt af den danske grammatik der har udviklet sig voldsomt i de sidste 150-200 år. Et sætningsadverbial har en meget abstrakt betydning der har at gøre med hvilken reaktion afsenderen forventer eller forudsætter hos modtageren i situationen. Det står altid på et bestemt sted i sætningen: sætningsadverbialets plads. En del sætningsadverbialer er endvidere født trykssvage, fx: *jo, skam, mon, vel, sku, vist, nok, nu, da*.

Det er instruktivt at sammenligne *skam* med *jo*, igen med et eksempel fra ODS:

"det er naturligvis ikke sandt."
- "Jo, det er skam."
(ODS 220. JMagnus.HF.69)

I dette eksempel kan man ikke eller kun dårligt bruge *jo* (den foranstillede stjerne markerer en tvivlsom sætning):

Det er naturligvis ikke sandt.
- *Jo, det er jo.

Jo betyder at 'jeg forventer at du ikke vil

modsig mig', mens *skam* betyder 'jeg modsiger dig og forventer at du herefter ikke vil modsig mig'.

Adverbierne *jo* og *skam* er begge hvad man kan kalde 2. personale, dvs. de peger på et synspunkt modtageren forudsættes eller forventes at indtage. Ved *jo* efterlyses modtagerens indforståethed (jeg, den talende, regner ikke med at du, modtager, vil modsig denne sætning og sætter derfor en parentes om dette indhold i samtalen). Ved *skam* efterlyses ligeledes modtagerens indforståethed, men der indgår tillige et modsynspunkt som afsenderen benægter.

Der er naturligvis ganske mange sætningsadverbialer, og derfor fremtræder de ved første øjekast mere som ord end som grammatiske valg. Men går man dem efter, foreligger de i små, rimelig velordnede pakker. Fx kan *jo, skam, vel, mon* og måske *sku* siges at udgøre en sådan pakke. Det står der mere om i *Grammatik over det Danske Sprog*.

Kort og godt har *skam* altså tabt enhver forbindelse til *fanden*, men har fået helt nye opgaver i dansk, nemlig at være bindemiddel i kommunikationssituationen: *skam* er et sætningsadverbial med særlige muligheder for at tegne billedet af en bestemt situation i en dialog.

3. En grammatik for eder og kraftudtryk?

Lad gå med at *skam* har en grammatik som sætningsadverbium, men har det også haft en grammatik som ed? Jo, men edernes grammatik er temmelig anderledes end sætningsadverbialernes. Der er grammatisk set to typer, og de hører begge til interjektionernes (udråbsordenes) og interjektionalernes

grammatik. Den ene type er *eder* der er dannet med *-s*. Det er adjektiviske former i interjektional funktion, fx *satans* og *pokkers*. De kan fortsat anvendes adjektivisk:

Kvæl dog den *satans* kat!
Jeg er træt af de *pokkers*
stjerneskruer

Som *eder* kan de dels stå alene som det man kalder etfeltshelheder, dels stå på udråbsleddenes plads til venstre for sætningen:

Satans!
Pokkers!

Satans, jeg har glemt mine nøgler
Pokkers, der er ikke mere batteri

Men *skam* kan ikke have været af denne type, for man kunne jo bande med *skam* på adverbialpladsen midt i sætningen, og der kan disse *eder* på *-s* ikke stå:

Ja, det har saa *Skam* Madamen
stor Ret udi
*Jeg har *satans* glemt mine nøgler
*Der er *pokkers* ikke mere batteri

Gruppen er en særlig type afsenderforankrede og emotive udråbsled der svarer til fx: *ih! næææh! Gud! neej!* Til denne gruppe hører også *fandens*, *helvedes*, *hulens*, *dælens* o.a.

Derimod findes der en anden type der er en langt bedre kandidat, fx er dannelser på *-me* alle sammen ægte (metasproglige) *eder* der kan stå overalt, det vil sige både før, efter og midt i sætningen. Det giver forskel mellem *satans* og *pokkers*, *sateme* og *pokkerme*:

Sateme, jeg har glemt mine nøgler
Pokkerme, der er ikke mere batteri

Jeg har glemt mine nøgler, *sateme*
Der er ikke mere batteri, *pokkerme*

Jeg har *sateme* glemt mine nøgler
Der er *pokkerme* ikke mere batteri

Tilsvarede gælder for *dæleme* og dets omdannelser: *duleme*, *huleme*, *søreme* o.a.: og for *kraftedeme*, *skisme*, *fløjteme*, *eddermame* o.a.

Dæleme, den er løbet tør for benzin
Den er løbet tør for benzin, *dæleme*
Den er *dæleme* løbet tør for benzin

4. *Skam's* ældre grammatik som ed
Skam's ældre funktion som ed viste sig ved at det – helt svarende til saa *Gud* – faktisk hed saa *Skam*. Det kunne også stå på andre positioner i sætningen, fx helt forrest på udråbsordenes plads, jf. Kaalund-eksemplet ovenfor, og følgende:

Nei saa *Skam* om jeg gjør, enhver er sig selv nærmest. (Heiberg; Aprilsnarrene. Arkiv for Dansk Litteratur)

Uden videre på pladsen for sætningsadverbialerne:

- Det er, saa *Skam*, et Menneske ...
et Fruentimmer kan jeg føle paa
Klæderne. (Schandorph. Smaafolk.
Arkiv for Dansk Litteratur.)

Og såmænd også på sætningens normale indlederplads:

Ja, *skam* er det "Rankely". (ODS)

Boks 1

så kan jeg	for dølen	da		ikke købe billet
så kan jeg		da	for dølen	ikke købe billet
så kan jeg	sågu	da		ikke købe billet
så kan jeg		da	sågu	ikke købe billet

Boks 2

så kan jeg	jo	da		ikke købe billet
*så kan jeg		da	jo	ikke købe billet
så kan jeg	skam	da		ikke købe billet
*så kan jeg		da	skam	ikke købe billet
så kan jeg	sgu	da		ikke købe billet
*så kan jeg		da	sgu	ikke købe billet

Eders placeringsmuligheder i sætningen er friere end sætningsadverbialers. Se her et autentisk moderne eksempel fra et læserbrev til DSB: (*Når jeg har glemt min pung*), *så kan jeg for dølen da ikke købe billet*. Her kunne eden også have stået efter sætningsadverbialet, og det er slående at eden *sågu* kan stå på samme måde (se Boks 1). Der er al mulig grund til at tro at *så skam* - da det var en ed - kunne stå lige så frit som *sågu*.

Samme vej som *skam* er det i virkeligheden gået med *sgu* < (*Saa Gud*). Her er der opstået en forskel mellem eden *sågu* og sætningsadverbialet *sgu*. *Sgu* opfører sig helt lige som *skam* og *jo* ved at skulle stå allerførst blandt sætningsadverbialerne og kun der (se Boks 2).

Hvad viser disse eksempler? De viser i hvert fald klart at fra et grammatisk synspunkt er heller ikke *sgu* længere en ed, men et sætningsadverbium (der snarest betyder at afsenderen insisterer på sit synspunkt). De små sætnings-

adverbialers funktion er helt forskellig fra edernes funktion. De små partikelagtige sætningsadverbialer er brikker der kan vise afsenderens holdning til andre synspunkter eller forventning til modtagerens indsats i samtalen. Eder er noget andet og friere: De er indskud som afsenderen kan lægge ovenpå som kommentar til sin egen ytring, en form for metasprog.

Eksemplerne viser også noget andet, nemlig at der er forskel på disse ords grammatiske karakter og så de sprogholdninger der knyttes til dem. Alle ved at det ikke er pænt at sige *sgu*, men ingen aner længere hvem *Skam* var eller er, og det er længe siden Knud Hjortø (igen citat fra ODS) kunne skrive: *Meget delikate pædagoger forbyder deres elever at sige 'skam'*.

Lars Heltoft (f. 1949)
professor i dansk sprog,
Institut for Sprog og Kultur,
Roskilde Universitetscenter

At arbejde i noget

Når man er blevet opmærksom på en sproglig ejendommelighed, kan der ske det at man pludselig hører den alle vegne. Jeg skal omtale et interessant tilfælde. Det drejer sig om et udtryk man af og til hører på Fyn, nemlig at *arbejde* ("arbe", "arb") i *noget*. Det kan betyde:

- 1) at arbejde *med* noget (hvor "noget" angiver et arbejdsområde).
- 2) at interessere sig for, gå op i, gøre i noget (hvor "noget" angiver et interesseområde).

Jeg blev første gang opmærksom på udtrykket for ca. tre år siden, i forbindelse med en dialektoptagelse. Senere er jeg stødt på det flere gange ved lignende lejligheder, ligesom jeg har fået det bekræftet ved forespørgsler hos lokale. Nogle eksempler:

Om et arbejdsområde

En gammel landmand fortæller at han engang har været cykelsmed. Han stod i lære hos en ældre bror og arbejdede i dennes forretning i en række år. Det var dengang cykelsmede også reparerede symaskiner, og broderen havde så valgt den bedste del og tog sig af symaskinerne, mens meddeleren tog sig af de mindre attraktive cykler og især knallerter. Det udtrykkes på denne måde: *han arb i symaskiner – og jeg skulle arb i de her forbandede knallerter*.

Der tales om karetmageren, der jo lavede hjul: *det var jo sådan noget han arb i jo – det var jo itte kareter jo*.

I en interessant beretning om livet på og omkring det gamle Hårby Fjerkræslagteri hedder det at *så om efteråret, så arb de jo også i vildt*, dvs. slagteriet tog imod og behandlede vildt fra efterårsjagten.

En kone fortæller om sin afdøde mand at han en overgang levede af at slå sten m.m., men *så kom han til at arb i ålb for amtet*, dvs. han kom til at arbejde med oprensning af amtets åer.

Jeg får om en mand at vide at han tidligere har været teglværksarbejder, men at han så senere *har arb i drivhus*; det viser sig at han har levet af at male drivhuse.

Om et interesseområde

Manden der arbejdede i cykler, fortæller også om en bedstefar og dennes mange vidtløftige interesser. Blandt andet gik tiden med forsøg med æble- og kartoffelsorter. – De var nogle stykker om det, og *de arb i alt muligt*, hedder det, *især i blå kartøfler, det arb de grove i*.

Der tales om at have følhopper til avl – "det var måske ikke så meget brugt her", spørger min landbrug-

skyndige ledsager. *Jo, svares der, men det har de aldrig arb i dvs. det er man aldrig gået op i, har aldrig befattet sig med her på gården.*

På en gårdsplads ligger en samling af gamle stentrug, møllesten, kilometersten og andre ting af sten. Jeg veksler et par ord med ejermændene som er lidt af en samlernatur: *jeg arber i sten*, siger han.

Under en båndoptagelse giver meddeleren sig pludselig til i en eller anden sammenhæng at citere Storm Petersen og tilføjer at han ligefrem har et "Storm P-antræk" – *jeg arber meget i Storm P.*, forklarer han.

Jeg spørger en fisker om han vil fortælle om fiskeriet i Lillebælt sådan som han husker det. Han har lige lagt op og er en af de sidste. Han siger ja, men kun efter nogen tøven – *de arber i så meget*, forklarer han, med tanke på myndigheder osv.

Folk jeg har talt med, er fortrolige med udtrykket. Det bruges fx typisk om arbejder der foregår periodevis: *man kan arbejde i brænde, i hø, i korn, i roer, i gran* (dvs. lave snittegrønt). – Og man kan *arbe i frimærker* dvs. gå op i, samle på, ja et sted oplyses spontant om en ældre mand at *han arber jo i damer*, dvs. er (stadigvæk) interesseret i det modsatte køn. Det kan også bruges om noget man momentant er optaget af, har travlt med: *han arber jo i at købe jorden* dvs. har travlt med overtagelsen, formaliteterne, *de arber i* (ligger i) *skilsmisse*. I anledning af en ulæselig håndskrift siges det et sted

spøgende at *han skal arbe lidt mere i det skrivende.*

Udtrykket har været optegnet før, i alt to gange og så tidligt som i 1933, i begge tilfælde om et periodevis forekommende arbejde: (1) *jeg var jo selv en arbejdskarl den tid vi arbe i roer* og (2) *det er fordi du var ude og arbe i brænde, og det ved du – det kan dutte tåle.* – Noget tyder på at optegneren (dialektforskeren Poul Andersen) har bidt mærke i et par tilfældige replikker og skyndt sig at skrive dem ned, med den centrale passage i lydskrift (som ikke er gengivet her) – han har været "en flue på væggen".

Det er altså ikke fordi udtrykket er nyt, men det har haft en lidt uheldig skæbne i *Ømålsordbogen*, som foreløbig er udkommet i syv bind. Det er således kun den første af de to gamle ordsedler der har fået opslagsordet *arbejde* – til gengæld er eksemplet ikke blevet citeret i ordbogen, sandsynligvis fordi det isoleret set ikke forekommer særlig interessant. – Og det andet eksempel har kun fået opslagsordet *brænde*, men er i modsætning til det første kommet med i ordbogen, nemlig under substantivet *brænde* (I.1), "i udtryk for at forarbejde vedtræ til brændsel".

Det er foreløbig eneste sted man kan finde udtrykket at *arbejde i noget* i ordbogen. I det kommende bind 8 under præpositionen *i* vil der dog kunne bringes nogle flere eksempler. Måske kan så Poul Andersens gamle oversete optegnelse nå at komme til ære og værdighed.

Et udtryk der minder om det fynske, har jeg kun fundet ét sted, nemlig i

ODS under II. arbejde 2.1: "*m. præp. i og et ord, der betegner ... arbejdsomraadet (fag, videnskab, branche olgn.)*". Der bringes to eksempler, fra henholdsvis Holbergs Moralske Tanker: "*naar een arbeider udi Digtekonst*" (tilsv. i Aage Hansens Holbergordbog) og fra VSO (Videnskabernes Selskabs Ordbog): "*At arbeide i Chronologien*". Endelig følger en henvisning til første Timotheusbrev (5.17) som er citeret i VSO: "*Meest dem, som arbeide i Tale og Lærdom*" dvs. "*Gjør en vis Videnskab til sin Hovedsag*" (s. 193). – Jeg har ikke fundet udtrykket andetsteds (typen at *arbejde i guld*, hvor styrelsen betegner arbejds materialet, går igen i flere ordbøger, men er ikke interessant her).

Det er ikke godt at vide om der består nogen forbindelse mellem udtrykket som vi finder det i de to gamle kilder og i dagens fynsk. Og går man ind for tanken, hvorfor har det så alene overlevet på Fyn – vel ikke bare fordi fynboerne er sådan nogle hyggelige og arbejdsomme mennesker?

Måske beror det på en tilfældighed at det lige er her udtrykket er kommet for dagens lys igen. Er det helt utænkeligt at der er andre steder derude hvor man kan arbejde i noget – ja hvordan kan man næsten undvære udtrykket? – Sprogfolk kommer ikke altid så langt omkring, så måske er der blandt *Mål og Mæles* læsere nogen der kan svare på spørgsmålet.

*Finn Køster (f. 1939)
lektor ved Afdeling for Dialektforsk-
ning, Københavns Universitet
medredaktør af Ømålsordbogen*

Nytter sproglig rådgivning?

Og så var der den med afdelingslederen som mindede sine medarbejdere om at de skulle huske at sætte punktum efter forkortelserne – for så blev *lix*-tallet jo lavere! En beretning fra det virkelige liv, fortalt af en kursist på et skrivekursus. – Og den om kontorchefen som forbød sine sekretærer at bruge andre ord end dem der står i Retskrivningsordbogen. Fortalt af ham selv på et skrivekursus. Problemet med sprogprojekter i virksomhederne er at det som regel er sekretærerne der bliver sendt på skrivekursus, mens det stadig er cheferne der har det sidste ord.

Manglende viden giver angst for sproget

Det er tydeligt at jo mindre sprogbruerne ved om sproget, jo mere klammer de sig til håndfaste, begrænsende og/eller forvanskede forklaringer. Som den dansklærer der fortalte eleverne at *begås* skulle staves "*begåes*" – for det havde jo ikke noget med 'en gås' at gøre.

Manglende viden fører åbenbart også til ringeagt for modersmålet: Mange danskere tror virkelig at engelsk er et mere ordrigt, præcist og nuanceret sprog end dansk.

Større viden giver større spillerum for kreative nydannelser og mindre angst for sproglige udviklinger. Og her vejer det mest stabile element i sproget – grammatikken – meget tungt.

Det kan faktisk lade sig gøre at

rykke nogle grænser gennem kurser og sproglig vejledning, men ikke uden at inddrage emner som ordklassernes stilvirkning, sætningernes rytme eller ordvalgets betydning for tonen i teksterne. Mange virksomheder, institutioner og organisationer arbejder målbevidst på at forbedre sproget i deres brevskrivning og kommunikation i det hele taget. Derved bliver de lokomotiver for den sproglige udvikling – fra mange små sidespor.

Sprogudvikling nedefra

Utallige vandbærere som sekretærer og sagsbehandlere går seriøst og professionelt til sproget: følger med i den – langsomt – løbende udvikling ved at abonnere på fx *Nyt fra Sprognævnet* og *Mål og Mæle* og anskaffe sig nye opslagsværker og ordbøger hvert 10. år når der sker noget nyt. I øjeblikket kommer mange udviklinger altså nedefra, fra menige sprogbrugere; dermed bliver udviklingerne mere diffuse og spredte, i modsætning til når de kommer oppefra, fra de klassiske sprog bærende grupper, de professionelle skribenter og undervisere: (tekst)forfattere, journalister, dansklærere, forlagsredaktører, grafikere o.lign. – for slet ikke at tale om ministerierne. Men blandt de menige sprogbrugere står det generelt sløjt til med den sproglige viden efter årtiers mangelfulde undervisning i skolerne og på de videregående uddannelser.

Dansklærerne kan ikke følge med

En ca. 30-årig dansklærer på kursus sagde åbent at hun hverken har haft grammatik i skolen eller på seminariet. Hun skal undervise i dansk de næste 35 år, men er en af dem der så forlader sig på ting hun mener at kunne huske at hun lærte i skolen.

Mange af disse tunge grupper er således stadig hensat til den "mystiske" fordom at stavningen hele tiden bliver ændret, at alt hvad der var forkert i går, bliver rigtigt i morgen, at den sproglige udvikling foregår løserevet fra eller hen over hovedet på sprogbrugerne, og at sproget ikke er deres ansvar – det er de andres.

Mange af dem skyder skylden på Dansk Sprognævn: "Hvorfor gør de ikke noget?" Eller: "Hvorfor ændrer de hele tiden stavningen? Hvorfor giver de lov til alting?" lyder de fordomsfulde – og afslørende – spørgsmål. Hvor har de det fra når der højst sker noget hvert 10. år? Og da meget lidt.

Krævede at få et sprognævn

Gruppen af dansklærere på alle niveauer var med til at påpege behovet for en instans af sprogkyndige til at tage beslutning om stavning og tegnsætning – det der i 1955 førte til at vi fik Dansk Sprognævn. Derfor skulle man tro at især dansklærere fulgte med i disse beslutninger og arbejdede aktivt for at indføre dem i danskundervisningen. Det gør de generelt ikke.

I det hele taget savner man som medlem af sprognævnet opbakning fra de fagrelevante grupper om de – få – løbende ændringer og justeringer sprognævnet efter lange og mange faglige overvejelser foretager. Selv de

ansvarlige ministerier, Undervisningsministeriet og Kulturministeriet, som godkendte fx det nye komma i 1996, er særdeles tilbageholdende – for ikke at sige direkte imod – at følge de nye retstavningsforslag (i hvert fald under den nuværende regering).

I Island kan man slå sådan noget op i aviserne – og så begynder alle at bruge det nye ord eller den nye form. Deroppe føler alle sig ansvarlige for sproget og medvirker bevidst til at styre det i en bestemt retning.

Hos os hører man selv fra dansklærere (også gymnasielærere) bebrejdelser mod Dansk Sprognævn for manglende information, fx om det nye komma. En søgning på dette emne viser det utal af bøger, skrifter, artikler og interview der er udsendt netop i den anledning. Kan man ikke forvente bare en vis opsøgende aktivitet hos professionelle sprogbrugere og undervisere i det offentlige – i form af fx at orientere sig i den mangfoldige faglitteratur, at gå ind på www.dsn.dk og hente alle de nødvendige oplysninger, at melde sig til et kursus, at ønske sig Retskrivningsordbogen i julegave eller lignende?

Journalisterne og de kvarte vinde

Det var journalister – medierne – som i 1986 antændte gnisten til den såkaldte majonæse-krig med forvanskede budskaber som "Nu må vi alle stove som vi taler" – selv om det "kun" drejede sig om ca. 470 ord der fik dobbeltformer, altså to mulige stavemåder. Der kom ca. 10.000 nye ord ind i Retskrivningsordbogen det år – det var 30 år siden den sidste udgave af Retskrivningsordbogen var udkommet. Og

de mange dobbeltformer var et forsøg på at lade beslutningen om hvilken form der skal vinde, være op til sprogbrugerne. Men man må konstatere at det skaber irritation og forvirring – sprogbrugerne foretrækker generelt at Dansk Sprognævn tager beslutningen på stavingens vegne. De fleste er for dårligt rustede og føler sig for usikre.

Dog ikke TV2 Nyhederne, som i 2004 skadefro bragte den urigtige historie om at det nye komma var blevet afskaffet – selv om det eksempel de selv viste på skærmen, med al tydelighed viste at komma foran en ledsætning, in casu en *hvis*-sætning, var valgfrit, og at det nye komma dermed stadig var/er en valgmulighed (ude i samfundet kalder vi det stadig *det nye komma* og ikke *slutkomma* som nu er den officielle betegnelse). Og igen: Det kommer ikke ind oppefra, men sidelæns, fra virksomheder, enkelte tidsskrifter og bøger.

Flot designede fejl

En tredje meget vigtig faggruppe i retstavningsmæssigt regi er grafikerne. De har overtaget arbejdet efter tidligere tiders typografer og sættere, faggrupper som satte en ære i at kunne deres retskrivningsordbog udenad. Dermed fungerede de som værdifulde bagstopper inden annoncer, skilte og andre tekster gik i trykken. Men nutidens grafikere lærer intet om retskrivning i deres uddannelse – de tænker kun på design. Vi har mistet nogle vigtige bagstopper. Derfor de mange stavfejl i det offentlige rum – nu i flot opsætning og layout.

usikre, bliver ansvaret i princippet overladt til kontorchefen og den enkelte sprogbruger – og deres indimellem overforenklede tommelfingerregler.

Den sproglige rådgivning i privat regi batter ikke for alvor medmindre professionelle sprogbrugere trækker kompetent i samlet flok. Rigtig mange er nødt til at have efteruddannelse; ellers vil sproget i årtier fremover fortsat være styret af diffuse udviklinger, skænderier og overforenklede – også direkte forkerte – tommelfingerregler. Større (grammatisk-stilistisk) viden giver større glæde ved sproget og større ansvarsfølelse for ordentlig kommunikation – og mere lødige debatter om sproglige udviklinger.

Enige bliver vi nok ikke altid, men uenigheden bliver mere frugtbar hvis den bygger på viden. Sproget er det mest demokratiske element i samfundet: Det er flertallet der har magten. Men det er de professionelle der råber højest og dermed har det største ansvar.

Kirsten Rask (f. 1951)
Cand.mag., seniorrådgiver
i dansk sprog,
medlem af Dansk Sprognævn

Når de professionelle grupper er

FYI. Ledelse pr. e-mail

FYI – andet står der ikke i oversigten, når indbakken med den elektroniske post åbnes mandag morgen. Medarbejderne er efterhånden vant til det; chefen har igen siddet søndag aften og sorteret i strømmen af e-mails og sendt en masse videre "for your information". "Men hvad informationen skal bruges til, og hvorfor netop jeg får den, er der ikke et ord om," som en medarbejder udtrykker det med et suk i en nyere undersøgelse fra en dansk organisation. E-mail er blevet central i det organisatoriske liv og skaber både nye potentialer, nye problemer og en masse spild af tid.

Nærvær og konflikter

Fyringer, feedback, udveksling af afgørende viden, rygter og gode råd. E-mail bruges til stort set alt i danske organisationer, og især fortravlede ledere har taget kommunikationsformen til sig som en af de primære kommunikationsformer.

"I dagens møderæs når man ikke lige at få talt sammen eller vælger ikke at bruge tiden på den slags – det er langt hurtigere lige at maile." Mellemlederen her er ikke i tvivl om gevinsten ved e-mail, og netop i det lette og målrettede har e-mail da også en af sine store styrker i ledergerningen. Det kræver bare et par linjer, og et klik på *send*, så kan en leder sende et par positive ord eller gode råd før et vigtigt møde, selv om han ikke lige er

i afdelingen den dag. Dygtige ledere bruger e-mail eminent til at skabe nærvær i fraværet.

Industrial Development Corporations' årlige statistik viser, at der hver dag udveksles 36 milliarder e-mails mellem mennesker, og for medarbejdere er det tydeligt, at den omfattende e-mail-brug har interne konsekvenser i en organisation. Først og fremmest går en del af den direkte kontakt i hverdagen tabt, og mange nye konflikter opstår.

E-mail skrives ofte hurtigt, og selvom det for lederen føles som uforpligtende, let kommunikation, virker udsagnene på medarbejderen langt mere bombastiske og til tider dømmende. Netop her ser man et af e-mailens krydsfelter mellem tale og skrift – afsender oplever sin nedskrivning som "uforpligtende tale", modtager oplever via sin læsning "fastholdende skrift".

E-mail udvikler sig som kommunikationsform – fra den indledende brug næsten som et brev med et skriftsprogligt udtryk til de mere moderne abrupte replikskifter, der minder mere om samtale. Bevægelsen har været individuel i takt med erfaringen med mediet og den e-mail-relation, afsender og modtager udvikler. Ofte bevæger en korrespondance sig fra en skriftsproglig henvendelse til en hurtig replik i tredje-fjerde e-mail. "Det er lige før, jeg taler mest med dem pr.

e-mail," som en leder udtrykker det, uden selv at studse over, at han siger taler.

Men medarbejderne kan være ret følsomme over for skriftligt nedfæstede formuleringer. Ofte søger de dog efterrationaliserende at nedtone ømme tæer med, at det jo "bare er en e-mail".

Replikker til skue

Bedre bliver det ikke af, at der ofte er flere modtagere på en e-mail, og medarbejdere derfor kan føle sig hængt ud for en hel flok. Brugen af åbne med-adressater (CC) er meget udbredt i de fleste organisationer. Det betyder, at medarbejdere kan se deres brevveksling delt simultant med kolleger eller chefer – og dermed (af gode grunde) bliver yderligere fintfølelse over for formuleringerne. Netop derfor er den uforpligtende indstilling til e-mail som noget, "man lige kan sende af sted" meget problematisk. Det giver mange frustrationer, problemer og konflikter rundt om.

I øjeblikket ses da også i organisationerne en udvikling, der peger tilbage mod skriftsproglig omhu. Mange udarbejder retningslinjer for e-mailen ligesom for papirbreve, ikke mindst på grund af eksterne reaktioner, hvor kunder og samarbejdspartnere bliver irriterede over sjusk eller forvirrede over kontaktformen i e-mails.

Hvornår, hvad og hvordan?

Retningslinjerne er nødt til at adressere alt fra indhold og anvendelse til sprogbrug og korrekturlæsning, hvis de skal favne problemerne med e-mailen. Det er ikke nok at diktere

større omhu i ordvalg og formulering, men helt afgørende at favne, i hvilke konkrete situationer den bruges, og hvilke forventninger en e-mail må leve op til i forskellige sammenhænge. Der er med andre ord behov for både en e-mail-etik og e-mail-etikette. Som en leder udtrykker det i et citat, der samtidig er et godt øjebliksbillede på organisatorisk slang, er et af de store problemer, hvor ihærdigt man sætter flere modtagere på sine e-mails:

"Jeg tror, vi skal tænke lidt på, hvor mange vi kopierer -CC. Man kan virkelig få meget junk, eller information, hvor man tænker: er informationen her for at vedkommende kan prale med, at han laver noget, eller fordi vedkommende forventer, at jeg skal tage action på det? Det er altid svært at vide. (...) Et e-mail-kodeks ville være godt. Jeg tror, at mange føler sig som en slave af den mail."

Her er medarbejdere og ledere lige gode om det. Lige så store problemerne er med ledere, der sender deres medarbejdere irrelevante eller ukommenterede e-mails, lige så hyppigt fanges ledere i krydsild mellem medarbejdere, hvor de ikke aner, hvorfor de får den e-mail. FYI? Ja tak - men hvorfor?

*Anne Katrine Lund (f. 1970)
ph.d. i retorik, kommunikations-
forsker og -rådgiver.*

Citaterne stammer fra AKL's analyser af kommunikationskulturer i danske organisationer.

Det talte ord i radio og tv

Fragmenter af en mundtlig formidlers erindring

Mit første møde med det professionelt mundtligt formidlende sprogs underfundigheder skete i forbindelse med min debut som ganske ung vikaroplæser af Radioavisen. Det begav sig i selveste Niels Grunnets dage. Alene ordet: Radioavisen havde karakter af majestæt, alene det. Distance og De's. Ikke som vore dages radioavis, hvor journalisterne indleder med at betro lytterne hvem der bestyrer den pågældende udsendelse, hvem der "står for menuen", eller ligefrem hvem "der øser op". Niels Grunnet ville allerede her være faldet besvimet om.

"Radioavisen", sagde jeg på redaktørens anvisning – med dybde i stemmen, malm så vidt det lod sig gøre, og med tydelig udtale af hver stavelse på forleddet: "Ra-di-o-avisen!"

Og så fulgte Radioavisen med oplæsning af nøgterne telegrammer, stringente citater uden pjank og uden eksponering af oplæserens person, væsen eller humør i oplæsningsøjeblikket. Det var en alvorsfuld sag, der passede for de nyheder på A5-arkene der fandt vej til studiet, de lå skam i den tunge ende. Landsdækkende og verdensomspændende, what is fit to say, så at sige. Livsstilsstoffet var ikke opfundet. Også her var Grunnet, havde han hørt en gennemsnitsavis i dag, gået i dørken.

"Og vejret" sagde man ikke engang, men "Vejrudsigten fra Meteorologisk Institut". Når det gik højt, og oplæse-

ren slog gækken løs: "Og her til slut (vejr)udsigten fra meteorologerne". Det var vigtigt for redaktøren at meteorologisk blev udtalt med alle stavelserne i rigtig rækkefølge. Ikke noget med "metrolloisk" institut. Meteorologisk, tak, med g'et som et svagt men dog hørligt pust ned langs ganen. Og til slut: "Det var Radioavisen". Med nedtone, punktum, på Radioavisen, så man skulle tro at den aldrig i livet kom tilbage.

Uden sprogligt slips

Radioavisen var en fast formel, en uniform som man tog på, som man fuldendte ved at binde sit sproglige slips, sagt med hentydning til en af fødselarens mange præcise metaforer. Ole Emil Riisager så ikke sådan ud, gik i jeans og åben skjorte, havde skæg i hele hovedet og kunne vist knap binde et slips; men han levede op til kravene om korrekthed ganske som den spinkle og elegante, sprogligt mere spidse Ole Aaby.

Her var i sandhed en norm. Overflyttede man denne til andre genrer, kunne det efterhånden, som radiofonien udviklede sig i disse år og åbnede for andre udtryksformer end de korrekte journalisters og skolelærernes, give store problemer.

Det skete den dag, de kom og bad om et udenrigspolitisk informerende indslag til Børne- og Ungdomsafdelingen, noget om Tyrkiet, som jeg

dengang beskæftigede mig med. "Det lyder jo som Radioavisen" sagde de forskrækket, da jeg havde fortalt om Atatürks betydning for det moderne Tyrkiet. "Det kan vi ikke bruge sådan!" Så begyndte omstillingen eller frigørelsen, om man vil.

Men det var ikke så ligetil at hænge uniformen på bøjle og løsne slipset. Dels skulle jeg jo stadig være leveringsdygtig hos Niels Grunnet, der foretrak udtalen "Darnmark" frem for Danmark; dels meldte spørgsmålet sig hurtigt: Hvad så? Hvordan skulle det så lyde? Ikke at dette var det helt store problem der ligefrem ødelagde nattesøvnen, for jeg vidste jo hvor glimrende jeg var: pænt sprog bragt med fra det frederiksbergske embedsmandshjem, optugt på Frederiksberg Gymnasium under rektor Erik Oxenvad, ifølge lektor Grønbech den sproglige blomst af Danmarks ungdom, det ene med det andet, og rutinen fejlede efterhånden heller ikke noget. Jeg var prof ved de mikrofoner.

Sprogkritikkens nestor

Tilbuddet om at komme i sproglig konsultation hos (gamle) Vagn Rehling i TV-Byen kom alligevel som sendt fra himlen, selv om han kun havde kontor på anden sal i det gennemtriste miljø i mosen. Hos denne rigtige sprogmand, som jeg havde hørt en del om og ofte fra vidner med rullende øjne, kunne man da endelig fra en autoritets mund få bekræftet alt det gode man gjorde; og så var det fremover kun om at blive ved med at gøre det samme – måske med en enkel korrektion hist og her, noget kunne han vel lære den fuldbefarne.

Med mig i hånden ud til Rehling bragte jeg, første gang klokken ringede, det bedste jeg ejede i en efterhånden anelig båndsamling af egne værker: en allerede sendt anmeldelse eller snarere et foredrag (!) på 20 minutter i anledning af Ib Damgaard Petersens bog, *Et internationalt systems sammenbrud*.

Rehling sagde: "Joh, joh, jah, jah" og vrængede underansigtet op i noget der senere viste sig at være en slags smil, satte båndet på og lyttede. "Joh, joh, jah, jah!" sagde han, spolede tilbage og begyndte forfra.

Den næste time ændredes min sproglige bevidsthed sig fra det høj-røvede urørlige til den dybeste åbensindede ydmyghed, man kan forestille sig. Rehling kørte båndet frem og tilbage og kommenterede betoner, tryk – trykfejl, som det rettere burde hedde. For første gang hørte jeg og forstod begreber som modsætningstryk, sammenligningstryk, dynamiske tryk, som der var alt, alt for mange af, det kunne jeg jo pludselig høre og begribe – med andre ord var fremstillingen proppet med totalt meningsforstyrrende overbetoner:

"Store dele af befolkningen har betydelige problemer med vægten, fordi de smører alt for tykt lag smør på brødet og spiser for få gulerødder og løg og tager bilen til arbejde frem for at gå eller cykle."

Fejltrykkene fremgår af understregningerne. Forståelsen træder frem af teksten ved anderledes fjerlette betoner eller antydninger af markeringer på ordene: store, betydelige, alt,

Efter 11 år med Encyklopædien og Gyldendal blev Jørn Lund i 2002 direktør for Det Danske Sprog og Litteraturselskab. Her er han sammen med undervisningsminister Ulla Tørnæs ved afleveringen af kanonudvalgets forslag til forfatterskaber, alle skoleelever bør kende til (Polfoto, Jens Dresling).

bilen (til nød). Mere skal der ikke til.

Mit lille tapre bånd var i virkeligheden én lang fejltagelse med tryk på tryk på tryk og vild overenergi lagt på stavelser og kun tilsyneladende betydningsfulde enkeltord i teksten. Den var rivende gal med tonegangen, der sejlede som et skib i havsnød, og endte i det mest ynkelige skibbrud for forståelsen. Rehling var nådesløs; bad mig læse noget op fra en gammel radioavis som han havde liggende og hørte jargonen, som det jo vitterligt var, ned i øjenhøjde, hvor man så

kunne begynde at bygge op igen i forståelse af tekstens indhold, som han i øvrigt også pillede fra hinanden med sit: "Joh, joh, jah, jah", der drev mange fra sans og samling.

Siden tog jeg stadig hyppigere ud til denne gehørets mester også med litterære tekster og digte og kom dybere ned i en eller anden forståelse af komplicertheden ved det formidlende sprog i større og større respekt for de forholdsvis få formidlere og skuespillere, der evnede kunsten at læse op.

Siden disse for mig så uvurderlige

år hos Vagn Rehling, trådte – i øvrigt hans elev – tale- og sangpædagogen og teatermanden Jens Christian Schmidt ind i billedet, og en musikalsk og kropslig dimension kom til i en langsomt, men voksende fælles forståelse af at han og jeg ville og kunne noget sammen. Det blev til godt en halv snes års samarbejde i undervisning af andre og seminarer, hvor vi udviklede vores eget gehør – forhåbentlig også elevernes, og jeg i øvrigt lærte og lærte af den kloge desværre så tidligt afdøde følsomme Schmidt.

Degenereringen af sproglig kritik

Men et varigt hørligt sprogligt spor satte sig hverken Vagn Rehlings eller Jens Christian Schmidts og min ydmyge indsats i danskernes hovedmedier i Danmarks radio. Ikke hvis man skal dømme efter de aktuelle udfoldelser i radio og tv. Det var synd at sige. Fejltryk og overbetoninger blomstrer, sprogets dimensioner synes først og fremmest udviklet ved falsk energi og tom dynamik, hvor forståelsen og nuancen igen er stedbarn og tonegangen stiv og uformidlende. Igen. For man kan ikke her trøste sig med at dette blot er en ældre herre på omgangshøjde med de seks årtier, der skriver bitre erindringsfragmenter om bedre tider i ungdommens vår. Den nuværende sproglige mode er snarere en oppoleret tilbagevenden til gamle dages tro på overbetoningen og eftertrykkeligheden som forståelsesfremmende parameter.

Modviljen hos programafdelinger der følte sig trygge ved deres indgroede jargoner var da også dengang tydelig, når de sproglige kritikere fore-

slog medarbejderne at gøre forsøget: læse mere naturligt op – for nu at sige det sådan – og formidle i talesprogs-lignende tonegange frem for i jargonbestemte fejlbetoninger.

Som en stadig mere synlig autoritet stod i alle disse år – og står i dag som et sprogligt fyrtårn – Jørn Lund, der med sin omfattende faglige kompetence, sin underspillede humor og aldrig svigtende nærmest seismografiske opmærksomhed, kommenterede og afbalancerede de sproglige fronter. Uden hans indsats både i skrift og tale var den sproglige debat, dengang der var grøde i formidlingsovervejelserne og den dertil indrettede pædagogik, utvivlsomt blevet afsporet til udelukkende at være en overfladisk strid om de flade a'ers ofte så beklagede udbredelse. Jørn Lund satte altid sit kvalitetsmærke på diskussionerne, således som han vedblivende har formået.

Desværre har ingen kunnet opretholde en fornuftig drøftelse af mediernes sproglige grundvilkår. Hensynet til næsernes tal udelukker åbenbart den mere kontroversielle personlige udvikling af medarbejdernes sproglige bevidsthed og en dybere sprogfaglig selvkritik. Det er den rene degenerering af god sproglig perspektiveret kritik.

"Joh, joh, jah, jah" som Rehling ville have sagt og slukket båndoptageren.

*Georg Metz (f. 1945)
journalist og forfatter*

En kanon for nye ord?

Kan man det, opstille en kanon for nye danske ord? Det lyder jo nærmest som en vittighed. Med Kulturministeriets kanoninitiativer, senest en kanon for danske eliteidrætsbegivenheder gennem tiderne, er kanonbegrebet ellers blevet udvidet ud over, hvad de to store nationale opslagsværker *Den Store Danske Encyklopædi* og *Den Danske Ordbog* beskriver og definerer. En kanon skal dog stadigvæk indeholde nogle klassiske eller i det mindste nyklassiske kulturelle værker af den højeste kvalitet og den største betydning; en kanon skal rumme det umistelige og uomgængelige for en kulturkreds, et folk eller en nation.

Nu er nye ord jo netop det modsatte af at være klassiske, og hvem tør vurdere ords kvalitet og vigtighed? Jo, man har da lov til at hævde, at ordene *demokrati*, *ligestilling* og *tolerance* peger på værdier, der er fundamentale for det danske folk og derfor kanoniske, men så er det ordenes indhold, man dømmes ud fra. Nogle vil også mene, at nogle ord, fx *modersmål* og *fædreland*, er smukkere i udtale eller skrift end andre, fx *fremmedsprog* og *euroland*, men det forbliver en meget subjektiv vurdering, blandt andet fordi ordenes betydning og værdiladning uvægerligt influerer på bedømmelsen.

Derimod er det muligt at undersøge, hvilke nye danske ord der har vist sig mest slagkraftige, slidstærke og derfor betydningsfulde for det dan-

ske sprogs udvikling, og undersøgelsen kan endda foretages på et nogenlunde objektivt grundlag, hvor danske sprogbrugere indirekte er dommere. Kanon eller ej – lad mig foreløbig bruge ordet eksperiment om den undersøgelse, jeg nu vil fortælle om.

Et eksperiment

Den Danske Ordbog indeholder datering for ord og ordbetydninger, som er kommet ind i dansk efter 1955, hvor *Ordbog over det danske Sprog* beskriver af dansk holder op. En datering er årstallet for den tidligst kendte forekomst af ordet eller betydningen på dansk, hvilket principielt ikke udelukker, at ordet eller betydningen kan være dukket op i dansk lidt tidligere end dette årstal. Dateringerne stammer dels (og især) fra Pia Jarvads bog *Nye Ord 1955-1998*, dels fra ordbogsredaktionens egne undersøgelser. Selvom *Den Danske Ordbog* beskriver moderne dansk helt ind i det 21. århundrede, tæt på værkets udgivelsestidspunkt, så stammer langt de fleste af ordbogens nyeste ord og ordbetydninger fra 1990'erne. Der er op mod 600 nye ord og betydninger fra halvfemserne, heraf næsten 500 nye ord.

Dette nye ordmateriale varierende slagkraft og slidstyrke i moderne dansk sprogbrug kan man undersøge ved at registrere ordenes udbredelse i to offentligt tilgængelige elektroniske tekstbaser: Korpus 2000, og internet-

tet i kombination med søgemaskinen Google. Korpus 2000 er en elektronisk samling af autentiske danske tekster, primært fra perioden 1998-2000.

Korpus 2000 indeholder 28 millioner løbende ord i ca. 110.000 tekster hentet fra bl.a. aviser, blade, bøger, skoleopgaver og dagbøger. Meningen med Korpus 2000, et projekt under Det Danske Sprog- og Litteraturselskab ligesom *Den Danske Ordbog*, er at afspejle og dokumentere dansk skriftsprog omkring år 2000 og give offentligheden mulighed for at benytte tekstsamlingen som kilde til information og vejledning om dansk sprog og kultur omkring årtusindskiftet.

Da Korpus 2000 således må formodes at afspejle dansk sprog mod slutningen af 1990'erne, og internet + Google det nyeste dansk i en ubestemt periode op til i dag, så udgør de to tekstbaser i forening et godt grundlag for en undersøgelse af halvfemserordenes udbredelse og levedygtighed i sproget. Jeg har registreret, hvor mange forekomster der er i Korpus 2000 af hvert af halvfemserordene inklusive bøjningsformer. 26 ord har mere end 100 forekomster. På lignende måde har jeg registreret, hvor mange forekomster af ordene (dog nu kun i deres grundform) Google, indstillet på "sider på dansk", finder på internettet. 35 ord har mere end 1 million forekomster. Fællesmængden for de to lister med henholdsvis 26 og 35 ord må være de mest udbredte nye ord fra 1990'erne. Ved et forunderligt tilfælde er der netop 12 ord, næsten som bestilt af kulturministeren.

12 ord i top

Her kommer de i alfabetisk rækkefølge med tilføjet datering:

<i>browser</i>	(1993)
<i>chat</i>	(1995)
<i>euro</i>	(1995)
<i>hjemmeside</i>	(1995)
<i>internet</i>	(1993)
<i>link</i>	(1995)
<i>mail</i>	(1990)
<i>mobil sb.</i>	(1993)
<i>net (nettet)</i>	(1994)
<i>site</i>	(1996)
<i>søgemaskine</i>	(1995)
<i>website</i>	(1995)

Resultatet er overraskende, ja, chokerende, alt efter temperament naturligvis. Der er hele 10 ord fra informationsteknologiens verden, ét ord (*mobil*), der har med anden elektronisk kommunikation at gøre, og ét ord (*euro*), der betegner den nye møntenhed i det moderne Europa. Ganske vist kan vi af dateringerne se, at disse overhyppige nye ord næsten alle stammer fra halvfemsernes første halvdel, hvor internettet brød bredt igennem i Danmark, men effekten deraf på ordforrådet er alligevel forbløffende. Ytrer en teknologisk revolution sig virkelig så markant sprogligt, eller afspejler de to tekstbaser alligevel ikke moderne dansk sprogbrug så godt? Måske handler en del af internettets danske tekster om mediet selv eller refererer til det, og måske fanger Google mange forekomster af listens engelske ord fra engelske tekster på danske websites (for nu at bruge ét af de 12 ord). At næsten ingen nye ord fra halvfemsernes sidste halvdel er

kommet med på listen, kan skyldes, at de endnu ikke er blevet så almindelige i slutningen af halvfemserne, at de har skilt sig ud i Korpus 2000. Endelig er teksterne i de to baser skriftsprog, men der siges langt, langt flere ord, end der skrives, og det kan gøre en forskel.

Billedet af de 12 ords optagelse i dansk er også usædvanligt. Der er 7 direkte lån: *browser*, *chat*, *euro*, *internet*, *mail*, *site* og *website*; alle, vist undtagen *euro*, er lånt fra engelsk. Der er ét oversættelseslån: *hjemmeside* (fra engelsk *homepage*). Der er to betydningslån: *link* og *net*, to allerede eksisterende danske ord, der har lånt en ny betydning fra engelsk; før *internet*-tet førte ordet *link* dog en temmelig upåagtet tilværelse i dansk som faglig betegnelse for et bindeled mellem relæstationer i en radiokæde. Og endelig er der to, måske endda kun ét, ord dannet af i forvejen eksisterende dansk ordmateriale, nemlig *mobil* (kortord for *mobiltelefon*, eller direkte lån fra engelsk) og *søgemaskine*.

Nye ord af sidstnævnte slags, dvs. ord, der udelukkende er dannet ud fra dansk ordmateriale, er der ellers i almindelighed flere af end nye låneord. Det gælder egentlig også her, for betydelig mere end halvdelen af alle de nye halvfemserord tilhører denne type; det er oftest sammensætninger som fx *topskat* (1993), *fødevareminister* (1991) og *nydansker* (1992). En anden stor andel af de nye ord udgøres af direkte lån fra engelsk, fx *benchmarking* (1996), *dresscode* (1994) og *outsourcing* (1993).

Bæredygtige ord

En kanon for nye ord? Det er nok en selvmodsigelse, men på et foreliggende offentligt tilgængeligt grundlag har mit lille eksperiment givet en liste med nogle nye bæredygtige danske ord, der afspejler et informations-teknologisk og bevidsthedsmæssigt tigerspring i den første halvdel af 1990'erne.

Tidens strøm aflejrer nye ord, andre ord hvirvles bort, og gamle ord synker dybt ned i glemsel. Listen med de 12 ord udgør en vigtig del af et sediment fra 1990'erne, og nutidens og fremtidens danskere vil i tidens strøm afgøre disse og andre nye ords videre liv og skæbne. Synes man, at listen afgrænser et snævert univers, har man både ret og uret. Internettet er et vigtigt middel, men heldigvis ikke det eneste til at nå hinanden gennem sproget. Det levende ord er større end den teknik, der bærer det.

Kjeld Kristensen (f. 1943)
ledende redaktør ved
Den Danske Ordbog,
Det Danske Sprog-
og Litteraturselskab

Den danske sprogpolitik

Jeg er glad for, at *Mål og Mæle* har bedt mig bidrage til dette dobbeltnummer i anledning af Jørn Lunds 60-års fødselsdag. Som bekendt er Jørn Lund en yderst aktiv spiller, når det drejer sig om den danske sprog- og litteraturverden. Ham kommer man ikke uden om, og jeg og Kulturministeriet har da også trukket på ham i mange sammenhænge, og gør det stadig med stor glæde.

Jeg er blevet bedt om at skrive nogle få ord om regeringens sprogpolitik. Også her har Jørn Lund haft en finger med i spillet, idet han var formand for den arbejdsgruppe, der i 2003 fremlagde det sprogpoltiske oplæg *Sprog på spil*, som formuleringen af regeringens sprogpolitik tog sit udgangspunkt i.

Danmarks første sprogpolitik

Regeringen fremlagde sin sprogpoltiske redegørelse for Folketinget i januar 2004, og med den har Danmark for første gang fået en samlet sprogpolitik.

Som det fremgår af redegørelsen, er det regeringen magtpåliggende, at dansk også i fremtiden skal være et komplet og samfunds bærende sprog, som kan bruges til at udtrykke tanker og ideer om alle sider af tilværelsen.

Regeringen mener ikke, at dansk generelt er et truet sprog, men der er grund til løbende at rette opmærksomheden mod bl.a. risikoen for do-

mænetab. Der bør ikke være emner, som vi ikke længere kan tale om, fordi der ikke findes danske ord for dem. Den sprogpoltiske redegørelse peger på en lang række områder, hvor regeringen har sat initiativer i gang for at styrke det danske sprog. Det gælder især uddannelsesområdet, der er så vigtigt for børn og unges grundlæggende fortrolighed med sproget. Men der er også taget en hel række andre initiativer på det kulturpolitiske område, hvor litteratur, scenekunst, film og de elektroniske public service-medier er helt centrale for udviklingen af det danske sprog.

Børn og unge

Blandt de væsentlige initiativer, som retter sig mod børn og unge, er den nationale handlingsplan for læsning, som regeringen barsler med. Udvalget til forberedelse af en national handlingsplan for læsning er netop kommet med sin rapport, der indeholder en række hovedanbefalinger, som vil indgå i regeringens videre overvejelser og beslutning om en national handlingsplan for læsning.

Derudover vil jeg gerne fremhæve Læselyst-kampagnen for børn og unge, som Kulturministeriet lancerede i 2003, og som siden er blevet en fælles kampagne, som også Familie- og Forbrugerministeriet og Undervisningsministeriet står bag. En af Læselystkampagnens helt store styrker

Kulturminister Brian Mikkelsen og formand for formandskabet Jørn Lund ved præsentationen af Kulturministeriets kanonudvalg i april 2005. Syv udvalg skal hver pege på 12 danske værker, der i særlig høj grad har kunnet give kunstneriske oplevelser til stadig nye generationer (Polfoto, Peter Hove Olesen).

er, at den går på tværs af de traditionelle skel mellem professioner og institutioner. I de mere end 80 lokale projekter er der bygget bro mellem hjem, daginstitution, bibliotek, skole og kulturliv, og kampagnen har fået en helt utrolig opbakning på såvel nationalt som lokalt plan. I Læselyst bliver litteraturen et lokomotiv, der driver den kulturelle oplevelse og læreprocesserne.

Dansk Sprognævn og DSL

Dansk Sprognævn og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, der begge hører under Kulturministeriet, har taget en række initiativer, som skal medvirke til at styrke det danske sprog.

For Sprognævnets vedkommende er et af de nyeste initiativer at arbejde for at fremme et klart og forståeligt sprog i det offentliges henvendelser til borgerne. Det kaldes klarsprog – et

ord, vi har lånt fra svensk. Mange offentlige myndigheder er blevet meget bedre til at formidle og kommunikere med borgerne i et forståeligt sprog, men på visse områder er der stadig langt igen, og det er godt, Sprognævnet sætter fokus på det.

For Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs (DSL) vedkommende er der grund til at fremhæve ordnet.dk, der har som mål i løbet af en seksårig periode (2004-2010) at udvikle et sprogligt værktøj, der knytter flere af DSL's ordbøger sammen og forbinder dem med tekstkorpora, så der skabes helt nye muligheder for opslag og effektive søgninger i et meget stort materiale. På ordnet.dk har Det Danske Sprog- og Litteraturselskab for nylig – den 15. november – åbnet for en onlineversion af *Ordbog over det danske Sprog*. Derudover er det værd at nævne, at DSL i september lagde 30 danske skønlitterære tekster udkommet efter 1975 på nettet som del af projektet "Potentielle klassikere". Kulturministeriet har ydet tilskud til projektet for at fremme tilgængeligheden af nyere dansk litteratur på nettet. Der vil senere blive tilføjet tekster fra perioden 1930-1975.

Fremtiden

Regeringen afsatte i forbindelse med sidste års finanslov en pulje på 3 mio. kr. årligt i perioden 2005-2008 til en ekstraordinær indsats for det danske sprog. Regeringen har siden besluttet at gøre bevillingsforhøjelsen permanent.

Dansk Sprognævn og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab har i forbindelse med denne bevillings-

forhøjelse forpligtet sig til at sætte en række initiativer i værk, som skal være med til at give indsatsen for det danske sprog et markant løft. Et af de væsentligste initiativer er etableringen af en fælles sprogportal for de to institutioner, som skal gøre det lettere for borgere, virksomheder m.fl. at finde oplysninger om det danske sprogs udvikling og brug. Sprogportalens søgemuligheder og layout vil blive en væsentlig forbedring af de nuværende hjemmesider, og der vil løbende blive stillet mere viden og flere informationer til rådighed. Der skal fx udvikles en database med svar på almindelige spørgsmål om sproglige problemer, og der skal være oplysninger om nye ord i dansk.

Hermed er nævnt nogle af de væsentlige initiativer, regeringen har taget til at styrke det danske sprog. Mange af initiativerne er en iværksættelse af anbefalinger fra arbejdsgruppen bag *Sprog på spil*, og det er vel ikke nogen helt dårlig fødselsdagsgave til arbejdsgruppens formand.

Brian Mikkelsen (f. 1966)
cand.scient.pol.
kulturminister

Jørn Lund som brandmand

Così fan tutte - de gør det alle - og det uanset om det er DSB, NovoNordisk eller Ungdommens Røde Kors. De arbejder bevidst med værdier og identitet. Kært barn har haft mange navne gennem årene: etisk regnskab, Corporate Identity, værdiledelse og branding. Det dækker alt sammen over det samme strategiske arbejde med organisationens identitet, selvfremsstilling og image med henblik på at pleje dens interessenter bedre.

For at opretholde og overføre et værdisystem er mennesker gennem historien blevet prædikeret for, sat i fængsel, sendt i seng uden aftensmad, gjort til helte, stillet op mod en væg og skudt, tildelt gratiale – eller er sågar blevet undervist. At arbejde bevidst med værdier er ingenlunde nyt. Men nu har man inden for organisationskommunikation fået begreber at arbejde med og en systematik for arbejdet.

Nyttig øvelse

Vi "ser med" værdierne, men vi ser ikke nødvendigvis værdierne. Derfor er vi måske ikke bevidste om, hvilke briller vi ser med, hvilke briller vi også kunne se med, eller hvad vi kunne få ud af at se med andre briller. Derfor er det bestemt nyttigt at være bevidst om sit orienteringsgrundlag og norm-sæt.

På det daglige handlingsplan kan værdierne være et *kompas*, et fælles

rationale, så alle handler på samme måde i tilspidsede situationer. Derudover er de grundlaget for det *brand*, der kan tiltrække og fastholde den mest attraktive arbejdskraft ved at give dem noget at identificere sig med. Og flere og flere kunder eller brugere køber ikke kun varen eller ydelsen, men også ideologien bag. Derfor skal værdigrundlaget også være i orden over for dem. Og virksomhedens eller produktets værdier skal matche den identitet, de gerne vil konstruere for sig selv. Hvad der tæller som god smag, er drevet af værdier, som blandt andre Pierre Bourdieu og Henrik Dahl har påvist.

Ensartet glansbillede?

Typiske værdier, som virksomhederne gerne vil brande sig på, er fleksibilitet, dialog, åbenhed, excellence – fuldfør selv listen. Folk griner derfor ofte fjoget, når de skal gengive deres virksomheds værdier. Mange "værdipapirer" tenderer mod det glansbilledagtige. Problemet med glansbilleder er, at de ikke bliver troet. De kan give ledelsen et troværdighedsproblem (fordi det er løgn) eller få medarbejderne til bare at sige "nå" (fordi det er typisk topdown) og arbejde videre, som om intet var hændt (og så får ledelsen også et troværdighedsproblem).

Dårlige oplevelser med at få præsenteret et værdisæt som et fait

accompli eller som et resultat af en utroværdig proces summerer op. Flere steder er man nu nået til den konklusion, at "nu skal dette projekt/denne proces lykkes, ellers kan vi aldrig gøre det mere". Der er meget at sige om dette arbejde, og hvor forkert det ofte gribes an. For eksempel kan man spørge, hvorfor virksomhedernes selvfremsstilling skal være så fantasi-løs og selvforherligende? Skulle det skabe nysgerrighed og identifikation hos kunder, medarbejdere og potentielle medarbejdere?

Virksomheder er jo ikke de eneste, der har erfaring med selvfremsstilling. Det har individer også. Forfattere og skuespillere beskæftiger sig oven i købet professionelt med at skabe figurer ud fra deres handlinger, replikker og fysiske fremtoning. Kig engang på disse par eksempler fra litteraturen:

Han var flot på en barsk måde. Han havde klassiske ansigtstræk, skarpskåren hage, pæn næse og en stærk hage ... og fyldige læber. De solbrændte skuldre, som nu kunne beses, så brede og stærke ud.

Når jeg har præsenteret folk for denne personbeskrivelse, så har dommen lydt efter et nanosekund: "Triviallitteratur!" Og det uanset om jeg stod over for universitetsstuderende, informationsmedarbejdere eller ledere (uddraget er da også fra Debra Webb: *Falsk forlovelse*). Sammenlign med denne beskrivelse:

Han havde aldrig set hendes hår i Kentucky. Og selv om hendes ansigt var atten år ældre end da han så hende

sidst, var det blødere nu. På grund af håret. Et ansigt der var for ubevægeligt til, at man følte sig helt tryk; regnbuehinder i samme farve som hendes hud, noget som i det ubevægelige ansigt altid havde fået ham til at tænke på en maske, hvor øjnene ubarmhertigt var stukket ud.

Her bliver man nysgerrig. Af beskrivelsen (fra Toni Morrisons *Elskede*) fremgår et tidsforløb og en udvikling. Hvad er der sket i denne persons liv, siden hun er kommet derfra og hertil? Hvem er hun? Man får lyst til at høre mere. Opmærksomheden er fanget, og måske ender vi med at holde af hende.

Differentiering, troværdighed og identifikation

I min gade lå engang en ostephandler, som behandlede kunderne flabet, nægtede at føre visse varer, kaldte sin salmiakbrie for mild og kun havde åbent, når det passede ham. Men man skulle altid stå i kø for at komme ind. Det var en skæg butik, man faldt i snak med de andre kunder, og visse varer var særdeles gode til en billig pris. Ostemanden ville garanteret have haft en kras mening om offentliggjorte værdisæt, men hvis man skulle have udledt forretningens værdisæt, så ville det nok have været noget i retning af: lyst, madglæde, arrogance, vrangvillighed og lavpris. Det betød dog ikke, at han ikke vidste, hvad han gjorde. Jeg tror faktisk, han kaldte sig "Den gale ostemand". Det brandede han sig ret succesfuldt på.

I deres søgen efter at være unik og skabe tilknytning har mange virksomheder besluttet sig for at "ville have"

de samme værdier som de store og de succesfulde, så de ender med at være alt andet end unikke. Men hvorfor ikke tage alvorligt, hvad vi ved om, hvordan man skaber identifikation? Skulle virksomheden på godt og ondt, det facetterede billede, ikke kunne skabe langt mere identifikation end de selvforherligende glansbilleder?

Mit bud er, at man ikke skal være så bange for at sige noget negativt om virksomheden, når blot det afbalanceres af noget positivt. Folk tror alligevel ikke på, at virksomheden, ledelsen, arbejdsforholdene, produkterne osv. er perfekte, så det er meget mere troværdigt, når de svage sider indrømmes. Det giver troværdighed og skaber grobund for identifikation, at man tør vise andet frem end en glat overflade.

De fleste ved godt, at de ikke kan få det hele, og det er desuden forskelligt, hvordan de prioriterer. De færreste regner med at få det hele: høj løn, spændende arbejdsopgaver, gode kolleger, høj status, stor prestige og en arbejdsuge på 30 timer. Arbejdede man inden for det offentlige for år tilbage, hed det sig, at man nok var lavtlønnet i en støvet og dårligt ledet organisation, men til gengæld kunne man gå klokken fire, og da var man bestemt ikke træt. Der var masser af energi til overs til at dyrke familien og fritidsinteresserne. Det tiltrak en masse mennesker, der lige præcis havde det værdigrundlag. Og ville sikkert også kunne det i dag, hvis blot man havde råd til at drive organisationerne på den måde. Andre accepterer uden at blinke en arbejdsuge på 70 timer, når blot de får lov til at arbejde

med deres store interesse eller tjene en masse penge, eller begge dele.

Vi går efter min mening mod en ny generation af værdigrundlag, hvor fokus er på troværdighed og identifikation. Nogle har bare fattet det hele tiden og – som min gamle osthandler – været forud for deres tid.

Jørn Lunds udledte værdier

Om hvad er så Jørn Lunds brand? Med tanke på hans seneste udgivelse, *Sprog til salg*, ville han nok have dette spørgsmål, siden han der problematiserer den tiltagende kommerialisering af sprog og tænkning. Derfor vil jeg løseligt oversætte det til: Hvordan kommunikerer han sin identitet på en måde over for sine omgivelser og opdragsgivere, således at der er overensstemmelse med hans profession og ambition? Hvilke værdier brander Jørn Lund sig på?

Tja, hvis man arbejder med et værdibegreb, hvor værdierne defineres som styrende for handlingerne, så skal man i dette tilfælde, ligesom inden for organisationskommunikation, udlede værdierne af "gør, siger og syner". Hvad gør han, hvad siger han, og hvordan syner han?

For at tage det sidste først, så udleder en anmelder dette om Jørn Lund ud fra sin læsning af en anden af hans bøger, *Kampen om opmærksomhed*:

Professor og chefredaktør for Den Store Danske Encyklopædi Jørn Lund analyserer lavmælt og tænksomt tiden, hvor alle – ikke kun reklamebranchen, hvis opgave herfor er mere oplagt – råber: "Se på mig". (<http://www.litteratursiden.dk/sw1452.asp>)

Lavmælted og tænkksomhed er ikke ringe værdier at blive forbundet med. Især når man godt vil tale for mere fordybelse og mindre markedsføring. Man kan også udlede en del af, hvad han *siger*, fx hans håndtering af kulturminister Brian Mikkelsens udtalelser om kanonprojektet som et led i integrationspolitikken – her som refereret på nyhederne.tv2.dk:

Formanden for kanonudvalgene, professor Jørn Lund, er glad for kulturministerens erklæring om, at kulturkanonen ikke har partipolitiske bindinger, og at den ikke er et nationalistisk projekt.

"Nu har vi ikke noget problem mere overhovedet. Det er meget tilfredsstillende, fint og hurtigt," siger Jørn Lund til Ritzau.

"Udvalget har vist sin suverænitet. Så kan man blive fri for senere, når vi leverer vores arbejde, at blive mistænkt for alligevel at være håndgangne mænd," siger Jørn Lund.

Integritet og effektivitet kan man bl.a. udlede er centrale værdier for udvalgsformanden.

Kigger man på, hvad Jørn Lund har gjort, og hvordan dette ordnes kronologisk i hans CV (se www.ku.dk/ledelse/bestyrelse), så udkrystalliserer sig i høj grad værdierne *flid* og *måletethed*, og begge dele lader til først og fremmest at være blevet udfoldet inden for kulturens verden. Man ser af meritterne, at der er tale om en lærd og dannet mand.

Som specialecensor kender jeg ham for hans *rettidige omhu*, men de værdier er der jo andre, der aktivt brander sig på. Men det holder hårdt,

for den udlevede ambition og pligtopyldenhed resulterer i *travlhed*. Den eneste løsning er derfor *effektivitet*. Der var den igen. Jørn Lund er selv ekstremt effektiv og ser (måske for selv at kunne fortsætte med at være det?) gerne, at andre også er det. Så derfor får ministeren ros for at være effektiv, selv når han er på retræte. Det skal være en ekspedit retræte for at være i kanonkongens ånd. Det er vel så flabet, man kan optræde, når man er et dannet og nobelt menneske med politisk tæft. Dermed demonstrerer Lund samtidig endnu en gang at være særdeles velartikuleret.

Skal dette opsummeres (det regnes for god latin ikke at brande sig på mere end 5-7 værdier), så kunne det udkrystalliseres til: *dannet, ambitiøs, krævende, effektiv og velartikuleret* – med tæft og integritet. Det er vel essensen af Jørn Lunds brand. Og siden man da godt kan sige *dannet* og *effektiv* i samme sætning, så er det betryggende at have ham siddende i bestyrelsen for Københavns Universitet. Om lige de to begreber kan forenes, derom står netop debatten om dagens universitet.

*Mie Femø Nielsen (f. 1966)
lektor i dansk,
Københavns Universitet*

Tresindstye gange tresindstye

Et eksempel på sproghistorisk forenkling

Overskriften handler ikke om antallet af sekunder på en time. Men i anledning af en tres(indstye)årsfødselsdag må det være rimeligt at sige et par ord om selve talordet *tresindstye* - sådan cirka tretten gange *tresindstye* af dem.

En af *tresindstye*årsfødselsjubilaren Jørn Lunds helte, Otto Jespersen, hæver i sin *Progress in Language*, at nyere, mere analytisk opbyggede og morfologisk forenkledede sprog som fx engelsk repræsenterer et højere og mere fremskridtsvenligt udviklingstrin end et gammelgermansk sprog som gotisk. Svarende til den ene engelske præteritumsform *had* ('havde') havde gotisk et utal af bøjningsformer afhængig af person (første, anden eller tredje), numerus (singularis, dualis eller pluralis) og modus (indikativ eller konjunktiv).

Det nudanske talord *tresindstye*,

og endnu mere dets dagligsproglige kortform *tres*, repræsenterer også en voldsom "progressiv" forenkling af et sandt variationsmylder af ældre gammeldanske former af det samme ord.

Det er almindeligt kendt at selve ordet *tre+sinds+tyve* afbilder det det betyder, nemlig 'tre' + 'gange' + 'tyve' = $3 \times 20 = 60$, et regnestykke der jo passer fuldstændig. Alligevel har dette enkle og logisk opbyggede ord med samme grundstruktur tidligere haft et mylder af (gammel)danske varianter.

Disse varianter er kombinerede af en række forskellige udtryk for det samlede udtryks tre bestanddele: 'tre', 'gange' og 'tyve'. Den første bestanddel, talordet 'tre', forekommer i dette samlede taludtryk i gammeldansk i to udgaver, intetkønsformen *þrý* og hankønsformen *þrē*. På nutidsdansk vil de få formerne *try* og *tre*.

Gotiske præteritumsformer

INDIKATIV

	<i>Singularis</i>	<i>Dualis</i>	<i>Pluralis</i>
1. person	habaida	habaidēdu	habaidēdum
2. person	habaidēs	habaidēduts	habaidēduþ
3. person	habaida	-	habaidedun

KONJUNKTIV

	<i>Singularis</i>	<i>Dualis</i>	<i>Pluralis</i>
1. person	habaidēdjau	habaidēdeiwa	habaidēdeima
2. person	habaidēdeis	habaidēdeits	habaidēdeiþ
3. person	habaidēdi	-	habaidēdeina

Den anden bestanddel, 'gange', udtrykkes enten slet ikke, eller også ved en bøjningsform af ordet *sin* 'gang'. Ordet forekommer i formerne *sin* (nominativ ental), *sinni* (dativ ental), *sinnom* (dativ flertal) og *sinnes* (genitiv ental). Nutidsdanske udgaver heraf (med stavningen *-nd-* i stedet for *-n/-nn-*) ville blive *sind*, *sinde*, *sindum* og *sindes/sinds*.

Den tredje bestanddel, talordet 'tyve', findes i gammeldansk i fonetiske varianter som *þiūyæ*, *þýyæ*, *þiyæ*, *þiūwæ*, *þýwæ*, *þiwæ*. Forskellen mellem disse former er blandet historisk og dialektal, og lydstrukturen i dem ville ikke i alle tilfælde kunne føres uændret frem til typisk nutidsdansk; men med lidt god vilje ville de også i dag kunne genfindes

i formerne *tjuge*, *tyge*, *tige*, *tjuve*, *tyve*, *tive*.

Endelig havde man et særligt gammeldansk enordsudtryk for 'tre gange', nemlig ordet *þriswær* med varianter som *þryswær*, *þrøswær* og *þruswær*. Disse former ville på nutidsdansk nok hedde noget i retningen af *triser*, *tryser*, *trøser* og *truser*.

Talordet for '60' har oprindeligt kunnet udtrykkes frit ved alle mulige kombinationer af disse bestanddele, så man kunne få samtlige de 84 (!!) mulige former i nedenstående oversigt. Mange, men ikke alle, af disse kombinationsmuligheder kan man faktisk finde i gammeldanske tekster. Hvilke af dem man ikke har kunnet finde i

'tre' + NUL + 'tyve'

trytjuge trytyge trytigel trytjuve trytyve trytive
tretjuge tetryge tretigel tretjuve tetryve tretive

'tre' + 'gange' + 'tyve'

trysindtjuge trysindtyge trysindtigel trysindtjuve trysindyve trysindtive
tresindtjuge tresindtyge tresindtigel tresindtjuve tresindyve tresindtive
trysindetjuge trysindetyge trysindetigel trysindetjuve trysindetyve trysindetive
tresindetjuge tresindetyge tresindetigel tresindetjuve tresindetyve tresindetive
trysindumtjuge trysindumtyge trysindumtigel trysindumtjuve trysindumtyve trysindumtive
tresindumtjuge tresindumtyge tresindumtigel tresindumtjuve tresindumtyve tresindumtive
trysindstjuge trysindstye trysindstigel trysindstjuve trysindstye trysindstive
tresindstjuge tresindstye tresindstigel tresindstjuve tresindstye tresindstive

'tre gange' + 'tyve'

trisertjuge trisertyge trisertigel trisertjuve trisertyve trisertive
trysertjuge trysertyge trysertigel trysertjuve trysertyve trysertive
trøsertjuge trøsertyge trøsertigel trøsertjuve trøsertyve trøsertive
trusertjuge trusertyge trusertigel trusertjuve trusertyve trusertive

tekster er nok relativt tilfældigt; der er ikke nogen særlige regler der udelukker de kombinationsmuligheder man ikke har belagt på skrift.

Af alle disse strukturer har især 'tre' + NUL + 'gange' været sårbar og haft let ved at forsvinde, fordi den let blev sammenblandet med næsten eller helt enslydende varianter af kombinationen 'tre' + 'tier(e)' med betydningen '30', den som er blevet til moderne dansk *trediv*e. Men de fleste af de øvrige cirka tres kombinationer kunne formentlig godt have overlevet rent lydligt - med de behørige mindre ændringer og eventuelle reduktioner frem til moderne dansk.

Når det så (lykkeligvis ?!) ikke er sket, og vi i dag kan nøjes med den ene af dem, *tresindstyve* - med den daglig-sproglige kortform *tres*, som har været i brug siden første halvdel af 1800-tallet - skyldes det flere ting: Vi bøjer

ikke mere talordet 'tre' i intetkøn *try* og hankøn *tre*. Det stivnede ord *sinde* 'gange' kan ikke bøjes i den nu forsvundne dativkasus og eksisterer slet ikke mere som selvstændigt ord, men kun i sammensætningerne *nogensinde* og *ingensinde*. Endelig udtrykte man ikke noget særskilt ved de forskellige lydformer af talordet *tyve*.

Hvis vi hylder det jespersenske sproglige progressionsprincip, så bør vi vel på denne tresårslykønskingsdag lykønske både Jørn og alle os andre med at vi endte med at nøjes med ord-formerne *tresindstyve* og *tres* - selv om vores naboer godt kunne tænke sig at vi lærte at sige 'seks (gange) ti' i stedet for det mystiske 'tre sinds tyve'.

Jan Katlev (f. 1944)

ph.d. i lingvistik, ordbogsredaktør
m.m., Det Danske Sprog-
og Litteraturselskab

De nedre regioner toner

Man får tilgive mig, at det følgende kommer til at foregå i de nedre regioner, men der er nu noget underholdende ved, at det, der forlader kroppen, hedder så meget forskelligt på dansk. Hvad man bramfrit siger til ungen med noget i bleen i dag: "Har du nu skidt igen!?" var ganske utænkeligt i et borgerligt hjem i trediverne, da jeg voksede op. Om man synes det er kønere at *lave* end at *skide*, må blive en smagssag, men når jeg tænker på, at i min familie hed det "at lave læs", forekommer det nu uhyrligt, ikke mindst når man tænker på tilføjelsen "at lave stort læs." Man ser bjerget for sig.

Rundt om hos kammeraterne var der andre omskrivninger. Dér lavede man f.eks. "pølser" – hvilket allerede dengang var temmelig ulideligt. En ven på et højere socialt trin blev konsekvent spurgt: "Har du lavet pu(h)?" før vi gik ned og lege. Der skjuler sig naturligvis et *puha* i ordet, men "pu" er mildere og måske endda lidt kælent. Udtrykket er overtaget og ført videre i min egen (senere) familie (måske med en skjult drøm om social opstigen indbagt.)

Jeg blev lettere bestyrtet, da en ven efter et toiletbesøg fortalte, at han havde afleveret "en halv negerarm" i kummen, men til gengæld opstemt da en anden kunne meddele, at i hans familieargot hed lort "molle", og at man dér "lavede molle", når man "lavede stort." Under alle omstændigheder er

der ofte henvisninger og udtrykkes skræk i forhold til fækaliernes omfang, kvalitet og konsistens. "Tyndskid" er slem nok, "tynd mave" af en eller anden grund værre. Betegnende taler man på engelsk om "floaters" og "sinkers", de første er de bedste, de, der går til bunds, tyder på slet fordøjelse.

Bedst er det under alle omstændigheder at aflevere "et ordentligt læs" (det var det igen) og som bekendt udmærker en soldat sig ved at kunne spise sin mad mellem to rygende lorte. Her skræller man omskrivningerne af, og fra kantonnementet og værkstedet og karlekammeret breder realismen sig. Op stiger fra retiraden til whiskeybæltet brugen af klartekst: "Lokumsdigter spar din flid / sæt dig helre ned og skid!" Det gør selv damer i dag, og selvom man stadig går på toilettet, så går endnu flere på lokum. Man har heller ikke "gjort i bukserne" man "har skidt" i dem og bestemt ikke "lavet."

Jeg tror ikke tiden er blevet mere vulgær af den grund, man har bare accepteret direkthedens og det konkrete slidbarhed og overlevelsessevne. Alligevel er der noget afvæbnende i opslagsverset på indersiden af døren til et sommerhus-das – dog med vandkloset:

Træk ej for bimmelim
Men kun for bommelom.

Klaus Rifbjerg (f. 1931)
forfatter